

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsésztudományi és Művészeti Kar
Történelemtudományi Intézet

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

**Demográfiai vizsgálatok a nagyvisnyói református
közösségben a 19. század folyamán**

Konzulens
Dr. Pap József
Egyetemi tanár

Készítette
Bóta Anna
Történelem MA szak, I. évfolyam
nappali tagozat

Eger, 2025.

Tartalom

I.	Bevezetés.....	2
A.	A dolgozat legfontosabb forrásai	3
B.	Historiográfiai háttér	6
C.	Demográfiai adatok rögzítése adatbázis segítségével	9
D.	Demográfiai adatok feldolgozása	12
E.	A kutatás időbeli határai és a távlati koncepció	14
II.	Nagyvisnyó református közösségének demográfiai vizsgálata.....	14
A.	Népességszám és népességszerkezet.....	14
B.	Halálozás időbeli alakulása	19
C.	Házassodás időbeli alakulása	25
D.	Születések időbeli alakulása és a lakosság szaporodása	35
E.	A házasságok termékenységeinek időbeli alakulása.....	37
III.	Összegzés	40
IV.	Feldolgozott források és szakirodalom	42

I. Bevezetés

Kutatásom tárgya a Bükk hegység északi lábánál fekvő református magyar falu, Nagyvisnyó 19. századi demográfiai átmenet előtti demográfiatörténete. Célom, hogy megvizsgáljam miként változott a termékenységi magatartás, jelen volt-e a születésszabályozás, milyen hatással volt a termékenységre a magas csecsemő és gyermekhalandóság, az országos szintű demográfiai katasztrófák hogyan hatottak a település lakosságára, milyen következményekkel jártak a halálozás, a házasság és születések számának alakulására nézve. Vizsgálom továbbá a település házassági szokásait, hogy milyen kapcsolatban állt a környező településekkel. Kiemelt figyelmet fordítok arra, hogyan reagáltak a házastársak megözvegyülésére, valamint hogyan alakultak a nemek szerinti az újraházassági szokások, jellemző volt-e a településen a mozaikcsalád.

Nagyvisnyó adatait demográfiai vizsgálatokhoz eddig még nem dolgozták fel. A falut elkerülték a nagyobb történelmi események, így kutatás középpontjába sem került. Lakosainak múltjáról – tudomásom szerint – nem áll rendelkezésre narratív forrás, viszont az egyházközség anyakönyveiben valamennyi helyben élő ember nyomot hagyott, megkeresztelték, megeskették és eltemették őket. A fellelhető népszámlálási adatok felhasználása, valamint az egyházi anyakönyvek adatainak családrekonstrukciós módszeren alapuló adatbázisba való feldolgozása lehetővé teszi a demográfiai struktúrák pontosabb leírását, változások mélyebb megértését.

Európában már a 20. század elején felfigyeltek a termékenység csökkenésére és egyre erőteljesebben jelentkeztek az ezzel kapcsolatos aggodalmak. Franciaországban a termékenységi csökkenés tanulmányozása vezetett a családrekonstrukciós kutatások megjelenéséhez. A hazai tudományos diskurzusban is egyre inkább a figyelem fókuszába került a születésszabályozás és az ún. egykézés. A termékenység csökkenésének kérdése ma is világszerte foglalkoztatja a demográfia és a történeti demográfia kutatóit.¹ Nagyvisnyó és környezetének demográfiatörténete azért is különösen releváns kutatási téma, mivel a falu Kovács Alajos általánosan használt egyketérképén² nem szerepelt egykéző területként, ezért jól összehasonlítható a hazai kutatás által részletesen feldolgozott egykéző területekkel. Az összehasonlítást különösen érdekessé teszi a közösség református jellege is.

A dolgozatom két fő részből áll. A források ismertetését követően bemutatom az elemzés legfontosabb historiográfiai párhuzamait majd pedig a módszertani kérdésekről írok. A dolgozat második része a lokális demográfiai folyamatokat tárgyalja, a népességnövekedést,

¹ Zhao 2009: 42–43.; Faragó 2011: 102.; Koloh 2021: 36.

² Kovács 1923: 73

valamint a természetes és tényleges szaporodás alakulása mellett bemutatva olyan demográfiai jelenségek, mint a halandóság, a házasság, a születés, valamint a termékenység lokális szintű változása.

A. A dolgozat legfontosabb forrásai

Kutatásom fő forrásai a 19. századi népszámlálások, országleírások, a község református egyházi anyakönyvei és az adatokból összeállított relációs adatbázis. Elemzéseim kiindulópontjaként az 1784–1787-es II. Józsefi népszámlálás, Ludovicus Nagy 1828-as és Fényes Elek 1851-es adatait használtam fel.³ Az 1857-re vonatkozó adatok az 1863-as helynévtárból,⁴ az 1880-asok és 1890-esek Kepecs József munkájából származnak.⁵ Ezen kívül forrásként használtam még a Sebők László 1869-re vonatkozó kötetét,⁶ valamint az 1900 és 1941 között végzett népszámlálások forráskiadványait.⁷

A 19. század első fele demográfiatörténet megismeréséhez kevés országos forrás áll rendelkezésre, ezért kiemelt jelentőséget kapnak Ludovicus Nagy és Fényes Elek országleírásai. Ugyanakkor ezen adatok forráskritikai problémái nem hagyhatók figyelmen kívül. Ludovicus Nagy esetében a probléma abból adódik, hogy nem ismerjük sem a forrásait sem, a munkamódszerét. Más kutatások, mint például Benda Gyula keszthelyi és legutóbb Bozó-Szücs Diana aszói vizsgálatai azt mutatják, hogy a közölt értékei a valóságnál magasabbak.⁸ Ezt látjuk Nagyvisnyó esetében is, Nagy adatai magasabbak a sematizmusokban szereplő értékeknél. Nagyt vette alapul Fényes Elek is 1837-es munkájában.⁹ Nagy reformátusokra vonatkozó adatai megegyeznek az 1830-as római katolikus sematizmus lélekszámadatával. Benda Gyula azonban a sematizmusokról megállapította, hogy a katolikus egyház beírta hozzávetőleges katolikus hívőszám- és teljes lakossági becslésekkel, így az ott közölt adatok erős forráskritikával kezelendők.¹⁰ A kutatásom során 1809–1869 között dolgoztam fel a római katolikus sematizmusokat, amiből úgy látszik, hogy bár az egri érsekség rendszeresen frissítette adatait, a lélekszám alakulásában jelentős kilengések figyelhetők meg. Például az 1832-es 1103 fős nagyvisnyói református lakosság szám 1833-ra 762-re csökkent, majd 1839-re újra 1174-re emelkedett, az ilyen kiugrások az adatok bizonytalanságát

³ Nagy 1828; Fényes 1851; Dányi – Dávid (szerk.) 1960

⁴ Helységnevtár 1863

⁵ Kepecs (szerk.) 1997: 484.

⁶ Sebők (szerk.) 2005

⁷ *Népszámlálás 1900; Népszámlálás 1910; Népszámlálás 1920; Népszámlálás 1930; Népszámlálás 1940*

⁸ Benda 1997: 98–100.; Bozó-Szücs 2023: 60–61.

⁹ Nagy 1828; Fényes 1837

¹⁰ Benda 2001: 226–227.

tükrözik.¹¹ A kor leíró statisztikái is többnyire ezeket a pontatlan becsléseket ismétlik. Fényes 1851-es Geográfiai szótárában népességi adatai megegyeznek a Magyarországot illető Országos Kormánylap 1856-ban megjelent, 1850–1851-es népszámlálási adataival.¹² Ezek az adatok is alátámasztják Benda Gyula Fényes Elek munkájával kapcsolatos kritikáját.¹³

Kutatásom elsődleges forrása Nagyvisnyó református anyakönyve volt, melynek adatait 1785 és 1895 közötti időszak esetében dolgoztam fel. Az anyakönyv ezen intervallumba tartozó része hozzáférhető a www.familysearch.org honlapon,¹⁴ azonban a digitális másolat egyes helyeken hiányos, amit a Nagyvisnyói Református Egyházközségben található eredeti példány segítségével egészíthettem ki.

Az általam vizsgált időszak bejegyzéseit két kötetben rögzítették, az anyakönyvek nyelve magyar. Vezetési módszerüket tekintve úgynevezett vegyes anyakönyvek, tehát egy kötetben, de elkülönülve vannak a keresztelesek, az esketések és a halálozások feljegyzései. Az első kötet 1762-től 1838-ig összesen 244 oldalt foglal magába a vizsgált időszakból, amíg a második 1839 és 1895-ig összesen 805 oldalt tesz ki.

A keresztelesek, házasságkötések és halálozások anyakönyvezési formáinak időbeni változásai pontosan nyomon követhetők. A halotti bejegyzések már a kezdetben tartalmazták a temetés dátumát és helyét, a halott nevét, apja vagy házastársa nevét, életkorát, a temetkezésnek a módját, majd 1793-tól kezdődően rögzítették a halál okát is. 1795-től táblázatos formát használtak, valamint ekkor kezdték el rögzíteni a halál időpontját. 1839-től pedig a halotti bejegyzések sorszámot is kaptak. A felhasználható anyakönyvi adatok további bővülését hozta, hogy 1852-től a halotti anyakönyv az elhunyt személy nemét, a temetési ceremóniát végrehajtó személy nevét, településen belüli pontos – házszámmal jelölt – lakóhelyét és az egyéb észrevételeket (pl.: „orvos által megvizsgáltatott”, „nyomorék volt” „katona volt”) is rögzítették.

A kereszteleési anyakönyvek legfontosabb információi már a legkorábbi anyakönyvekben megtalálhatók. 1794 januárjától a keresztelek időpontja mellett a születés időpontját is feljegyezték, 1836-tól pedig rögzítették a keresztelező nevét és a bejegyzés sorszámát. 1852-től kezdve az anyakönyv tovább bővült a megkeresztelt személy szüleinek foglalkozásával, a településen belüli pontos lakcímmel és az „észrevételek” rovatval, ahova egy kereszt jellel a halálozás időpontjára vonatkozó információk kerültek, illetve külön rovatban rögzítették a

¹¹ Schematismus 1832: 90., Schematismus 1833: 93., Schematismus 1844: 68.

¹² Fényes 1851; MOIK 1856. július 15. 100.

¹³ Benda 1981: 371.

¹⁴ Nagyvisnyói anyakönyvek

házasság törvényességét is. Ez tovább növelte az adatok összekapcsolásának megbízhatóságát, hiszen az egyes személyek születési és halálozási időpontja könnyebben azonosíthatóvá vált. A 19. század első évtizedeiben a házasságkötési bejegyzések a házasságkötés időpontját, a házasuló felek és az örömapák neveit (az anyákat szórványosan rögzítették, csak 1861-től válik gyakorivá) és a származást tartalmazták. Az 1802. évtől kezdve a bejegyzések rögzítették a házasuló felek életkorát, ez 1826-ban megszakadt, majd 1852-től kezdve ismét rögzítették. Az 1790-es évektől kezdve alkalmanként, 1836-tól pedig külön rovatba rendszeresen rögzítették az eskető nevét. 1852-től rendszeresen rögzítették a házasságot kötő felek lakóhelyét, vallási hovatartozását, szüleik és a tanúk nevét, valamint polgári állásukat, továbbá, hogy a házasságot kihirdették-e vagy felmentették a feleket a kihirdetés alól.

Fontos azonban megjegyezni, hogy az anyakönyvek vizsgálata során több nehézséggel is szembekerültem. Ilyen volt névazonosság problémája; a személyesen azonosított nagyvisnyóiak 25%-a csupán 16 különböző nevet viselt. Az adatbázisban például 103 Molnár Zsuzsanna és 102 Fónagy István szerepel. Ezt tovább bonyolította, hogy azonos évben, azonos nevűek azonos nevűekkel házasodtak. Például 1868-ban két Molnár János nevű férfi házasodott meg, akiknek feleségeik is azonos nevűek voltak: Nemes Molnár Mária. Ez a hasonlóság bonyolítja a családok és leszármazottjaik pontos azonosítását. Továbbá a gyermekek születési időpontjai átfedésben voltak egymással, és az anyakönyvi bejegyzésekben azonos szülőnevek szerepelnek, ami megnehezítette annak eldöntését, hogy egy-egy gyermek melyik családhoz tartozott. Az egyik Molnár János azonban „Csiszlik” ragadványnevet viselt, ez segített az egyes családok megkülönböztetésében, de még így is jelentős nehézséget okozott a családlapok összeállítása során.

Az egyévesnél fiatalabbak elhalálozási bejegyzéseinek vizsgálata az anyakönyvezés megbízhatóságáról ad képet.¹⁵ A halotti anyakönyvben a vizsgált időszakban következetesen rögzítették a halottak életkorát. Bár az 1790 előtti bejegyzésekre még jellemző a hiányosság, attól kezdve azonban csak elszórt esetekben fordultak elő, hogy az életkort nem tüntették fel. A csecsemőhalottak regisztrálása a korban folyamatos volt. Arányuk a 18. század végén az összes halálozás 33%-át tette ki, míg ez az arányszám a 19. században 10–20% körül mozgott. Mindössze két évben (1799; 1847) nem rögzítettek csecsemőhalottat, de nem bizonyítható, hogy ennek az alulregisztráltság lenne az oka. Ennek alapján tehát összességében megbízhatónak tekintő a nagyvisnyói anyakönyvezés.

¹⁵ Koloh 2021: 53.

Végezetül fontos megjegyezni, hogy nem találtam sem presbiteri jegyzőkönyveket, sem egyéb korabeli egyházközségi forrásokat. Ennek oka a helyi beszámolók szerint egy tüzeset lehetett, amely feltételezhetően 1876. augusztus 20-án történt.¹⁶ Egyéb, a gyülekezetre vagy a falura vonatkozó narratív forrást azonban nem sikerült fellelnem sem az állami sem pedig az egyházi levéltári gyűjteményekben.

B. Historiográfiai háttér

A továbbiakban a dolgozatomban szempontjából fontos szakirodalmat fogom ismertetni. Ebben a fejezetben, a terjedelmi korlátok miatt, nem tudok kitérni kutatásom nemzetközi és tágabb magyar historiográfiai háttérére, csupán a közvetlenül kapcsolódó fontosabb új szakirodalmat tekintem át.

A történeti demográfiai folyamatok feltárásának és megértésének egyik fontos eszköze a családrekonstrukció, melyet olyan kiemelkedő kutatók, mint Andorka Rudolf, Koloh Gábor és Pakot Levente is felhasználtak különböző időszakokra és régiókra vonatkozó kutatásaik során. Andorka Rudolffhoz köthető a családrekonstrukció módszerének magyar nyelvű bemutatása Andorka ismertetésében elsősorban a standard műveknek számító francia munkákra támaszkodott (Louis Henry és Michel Fleury munkásságára), melyeket a magyarországi kutatásokban szerzett tapasztalatokkal, ismeretekkel egészített ki és illusztrált.¹⁷ Andorkát az 1960-as években a hazai alacsony születésszám kialakulása s ezen belül a paraszti egyke kérdése foglalkoztatta, ezért dolgozta fel az ormánsági Vajszló és Besence anyakönyveit. Benda Gyula *A magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok mérlege* című munkájában fogalmazta meg kritikáját Andorka kutatásával kapcsolatban. Benda szerint Andorka eredményei nem épültek be a hazai összefoglalókba. Benda felvetette az adatok ellenőrizhetőségének a problémáját, megkérdőjelezte azok statisztikai megbízhatóságát. Különösképpen az 1895-ös időhatárral kapcsolatban volt problémája, amely gyengíti az az 1850 utáni a vizsgálatok statisztikai megbízhatóságát. Ennek alapján úgy látta, hogy Andorka vizsgálatát – annak minden erőfeszítése ellenére – a fentebb említett problémák miatt újra kellene számolni.¹⁸

Ez adta az alapot Koloh Gábor munkájának, aki Andorka ormánsági kutatását ismételte meg, miközben figyelembe vette a Benda Gyula által felvetett problémákat, valamint a modern számítástechnikai lehetőségeket kihasználva adatbázist épített, mely lehetővé tette számára, hogy országos, regionális és kerületi szinten vizsgálta a népesség szerkezetét, mobilitását,

¹⁶ Borsod – Miskolci Értesítő, 1876. augusztus. 31., 5.

¹⁷ Andorka 1988

¹⁸ Benda 2006: 104–117.

halálozását, házasodását és születését. Koloh kutatásának fókuszja a születésszabályozás megjelenésén, elterjedésén, valamint a népesség termékenységi magatartásának változásain volt. Az adatokat különböző forrásokból – ideértve a népszámlálási adatokat, népmozgalmi adatokat és anyakönyveket – gyűjtötte össze. Koloh az adott időszak népességének szerkezetére és mozgására vonatkozó következtetéseket mellett, részletesen bemutatja az adatgyűjtés és feldolgozás módszereit is.¹⁹ Pakot Levente a székelyföldi egyházközségek népességtörténetét vizsgálta a 19–20. században. A kutatásában a hagyományos családrekonstrukciós eszközök mellett, újabb statisztikai módszereket használt, ezáltal téve hatékonyabbá az egyházi anyakönyvek tartalmának elemzését. Vizsgálata három szinten – közösségek, családok és egyének – zajlott. Pakot rámutatott a demográfiai átmenet előtti hagyományos világ jellemzőire, különösen a házasodási és gyermekvállalási szokásokra, valamint átfogóan körbejárta a családi reprodukció problematikáját. A demográfiai folyamatok jobb megértése és az azonosításuk érdekében a vizsgálat kiterjedt a lokális és kistérségi népesedési folyamatokra, bemutatva a korabeli demográfiai rendszer legfontosabb elemeit.²⁰

Az elemzéseim módszertanát, a feldolgozott források lehetőségeit tekintve Faragó Tamás, Koltai Gábor, Tóth Árpád és Benda Gyula munkái szolgáltak továbbá támpontul. Faragó Tamás járványtörténettel foglalkozó 2008-ban megjelent tanulmányában a járványoknak a történeti demográfiai kutatásokban való vizsgálatának a kihívásaira és azoknak módszertani megoldásaira összpontosított.²¹ Koltai Gábor 2004-ben megjelent munkájában az őrszentpéteri református egyházközség halotti anyakönyveiben található halálokokat elemezte az 1784–1895 közötti időszakra vonatkozóan.²² Tóth Árpád 2005-ös elemzésében a 1790–1849 közötti időszakban Pozsony városának halandóságát vizsgálta, melyhez a keresztény egyházközségek anyakönyveire támaszkodott. Tóth is rámutatott az anyakönyvek változékonyságára és más források hiányosságaira, valamint feltárta a vizsgált időszak járványos betegségeit is.²³ Benda Gyula 2000-es tanulmányában a halálozás és a halandóság történeti alakulását vizsgálta Keszthely térségében az 1747–1849 közötti időszakban. A kutatás részletesen elemezte a halottak korszerinti összetételét, a szezonális eltéréseket, a csecsemő- és gyermekhalandóságot, valamint érintette a felnőttek halálozásának néhány aspektusát is. Emellett különös figyelmet fordított a demográfiai válságokra, valamint a halandóság helyi és ciklikus jelenségeire.²⁴

¹⁹ Koloh 2021

²⁰ Pakot 2013

²¹ Faragó 2008: 3–15.

²² Koltai 2004: 61–91.

²³ Tóth 2005: 93–114.

²⁴ Benda 2000: 122–165.

Kutatásom során fontos szerepet kapott a járványtörténet melynek feldolgozása során Őri Péter²⁵ és V. László Zsófia a demográfiai elemzése volt nagy segítségemre.²⁶

Másik fontos kérdés a háztartások szerkezetének és működésének vizsgálata, melyben – Torna megye 1857-es és 1869-es népszámlálási adatainak alapos elemzése révén – Pozsgai Péternek van fontos szerepe. Pozsgai tanulmánya segítette számomra a népszámlálási adatok megfelelő forráskritikával való kezelésének elsajátítását.²⁷ Hasznosnak találtam továbbá Tötös Áron Közép-Szolnok vármegyei vizsgálatát, mely rávilágított arra, hogy a családok és háztartások alakulását nemcsak etnikai és vallási tényezők, hanem földrajzi, gazdasági és demográfiai viszonyok is jelentősen befolyásolták.²⁸ Heilig Balázs 2007-es tanulmánya a házassági szokások elemzésének megkerülhetetlen alapműve. Heilig többféle forrástípus felhasználásával nyújt átfogó képet Szőlőszárd házasságairól, a házasságkötési életkor alakulásáról, lokális endogámiáról, az öröklési gyakorlatokról és a birtokátadás folyamatáról, valamint a gazdasági struktúra részleteiről.²⁹

A harmadik fontos témaköröm, az árvaság és az özvegyesség volt, melynek modern hazai történeti megközelítésében elengedhetetlen megemlíteni az Erdélyi Gabriella által szerkesztett *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940* című kötetet,³⁰ amely a családok és egyének alkalmazkodási stratégiáit vizsgálja a magas halandóság és a társadalmi–gazdasági kihívások kontextusában. Ebben a kötetben található többek között Lakatos Sándor írása, mely az anyakönyvi rekordok alapján létrehozott számítógépes adatbázis elkészítésére adott példát számomra.³¹ Gál Edina Tünde tanulmánya az összeírásokban szereplő pontatlanságok korrigálására nyújtott módszertani segítséget.³² Szintén ebben a kötetben jelent meg Péter Katalin írása, mely a 16–17. századi paraszti özvegyek társadalmi helyzetét vizsgálta. Péter Katalin kutatása az özvegy férfiak és nők eltérő helyzetének megértésében volt segítségemre.³³ Pakot Levente tanulmánya a megözvegyülést és az újraházasodást érintő vizsgálatom egyik alapját szolgáltatta. Pakot tanulmányából ugyanis kiderült, hogy az újraházasodásban meghatározó szerepet játszottak az olyan tényezők, mint a gyerekek jelenléte és a férfiak esetében a háztartás fenntartásának szükségessége.³⁴

²⁵ Őri 2005: 115–162.

²⁶ V. László 2009: 98–115.

²⁷ Pozsgai 2000: 164–224.

²⁸ Tötös 2013: 365–389.

²⁹ Heilig 2007: 99–141.

³⁰ Erdélyi (szerk.) 2020

³¹ Lakatos 2020: 37–68.

³² Gál 2020: 69–92.

³³ Péter 2020: 171–196.

³⁴ Pakot 2009: 55–88.

Végezetül szeretném még megemlíteni Bozó–Szűcs Diána *Az aszódi skandalum* című monográfiáját, amely egy lelkészválasztási per társadalomtörténeti vizsgálatát tárgyalja. A kötetben szereplő alapos demográfiai elemzés számos esetben mintát adott a saját kutatásomhoz. Irányadó lesz a keresztszülői kapcsolatokkal és a foglalkozásszerkezeti változásokkal kapcsolatos jövőbeni munkámhoz.³⁵

Szorosan véve Nagyvisnyóval – a szórványos néprajzi adatok mellett – két alapos kismonográfia foglalkozik. Az első Fodor Ferencnek a település történetét átfogóan bemutató 1930-as munkája.³⁶ A második, Gergely András, Cséfalvay Zoltán, Lichtenstein József nevéhez köthető kötetben³⁷ a szerzők a szociálgeográfia, a településszociológia és a közigazgatásjog eszköztárát felhasználva mutatták be Nagyvisnyó gazdaságát, lakosságát és az életminőséget.

C. Demográfiai adatok rögzítése adatbázis segítségével

Kutatásom háttérét képező Microsoft Access adatbázisomban, az 1785–1895 közötti intervallumba tartozó anyakönyv, két évet igénybe vevő feldolgozását követően, jelenleg 4797 beazonosított személy szerepel. Az adatbázis létrehozása során az Andorka Rudolf által részletesen bemutatott,³⁸ Koloh Gábor által átvett³⁹ családrekonstrukciós eljárást alkalmaztam.

Az adatbázis kialakításának alapelve az a George Alter által kidolgozott Microsoft Accessben való lekérdezéssorozat, amely személyekből, kontextusból, valamint a személyek, illetve a személyek és kontextusok közötti kapcsolatokból áll.⁴⁰ A személyek egyedi azonosítását, a forrásokban való többszöri megjelenéséből (rekordok összekapcsolása), az adat rögzítőjének kell elvégeznie. Pakot Levente és Koloh Gábor ezt a módszert adaptálta.⁴¹ Saját kutatásomban George Alter adatbázisának átdolgozása Pap József kézikönyve kötet alapján történt.⁴²

A személyközpontú relációs adatbázisban minden személynek egy–egy egyedi azonosítója van. A munka során első lépésben a három anyakönyvtípusban (keresztelési, esketési, halotti) előforduló szerepeket (gyermek, szülő, esetlegesen keresztszülő, elhunyt) rögzítettem, majd ezt követően kötöttem össze azokat a beazonosítást követően a vonatkozó egyénnel.

³⁵ Bozó–Szűcs 2023

³⁶ Fodor 1930

³⁷ Gergely – Cséfalvay – Lichtenstein 1990

³⁸ Andorka 1988

³⁹ Koloh 2021

⁴⁰ Alter – Mandemakers – Gutmann 2009: 89–90.

⁴¹ Koloh 2021: 54–55.

⁴² Pap 2022

1. ábra. Az adatbázisom Egyének űrlapja

A rögzítés az Egyének űrlapon történt, ahol rögzítettem a születési, keresztelési, halálozási időt és helyet, a nemet, a vallást és – mivel faluban több kismemesi család is élt – a rendi helyzetet. Az azonosítást megkönnyítő un. ragadványneveket az Előnév táblán szerepelnek. A „Még élt” és „Már élt” adatok segítségével, azokat a személyek is időszakhoz rendelhetők, akiknek nem ismert ugyan a születési vagy halálozási ideje, de valamilyen dátum segítségével (pl. házasság, gyermek születése) behatárolható, hogy körülbelül mikor éltek. Rögzítettem továbbá a halálokokat és a temetés módját. A számított születés mező, abban nyújtott segítséget, hogy a halál időpontjának és az elhunyt életkorának ismeretében kiszámolja a becsült születési időt. Mivel először a halálozási adatokat dolgoztam fel, a születés feltételezett időpontja nagy segítségre volt a keresztelési anyakönyv feldolgozása során a személyek beazonosításában. Ezentúl külön megjegyzés rovatban rögzítettem a három anyakönyv típusban előforduló egyéb adatokat, mint például a foglalkozás, a keresztszülők, a házastárs neve, a családi állapot, ezek szintén segítette az azonosítást. Ebben a cellában jeleztem továbbá, ha valamilyen, az anyakönyvben rosszul szereplő adatot korrigáltam. A megjegyzések rovatban található, jelenleg még adattáblába nem szereplő információk – pl. foglalkozás, jövedelmi viszonyok, pontos lakhely – a kutatás későbbi fázisában kerülnek feldolgozásra, amikor a lakosság jövedelmi és egyéb viszonyait fogom feltárni egyéb források (pl. 1828-as összeírás, kataszteri anyagok, adóívek, választói névjegyzékek) segítségével.

Az űrlapon az egyénekhez kapcsolódóan megjelennek továbbá a szülők is. Az apát és az anyát a személy egyedi azonosítójával kapcsoljuk hozzá az egyénhez, ezáltal jön létre a szülő–gyermek kapcsolat. Hasonlóan eljárva a testvérek esetében, elkerülhető az adatismétlődés, hiszen ők nem, mint testvérek vannak összekapcsolva, hanem az azonos szülők teremtik meg a kapcsolatot közöttük. Egy személy tehát egyszer szerepel az adatbázisban, és hozzá egyéb szerepek kapcsolódnak. A Személyek űrlapon ugyan a szülők házassági kapcsolatának

azonosítója is feltűnik, azonban magának a házasságnak a rögzítése a „Házasság” űrlapon történt meg.

2. ábra. Az adatbázisom Házasság űrlapja

Minden házasság egyedi azonosítót kapott, mely a házastársakat köti össze. Itt került rögzítésre a házasság kezdete, vége és annak oka, lelkész neve, a felek házasságának száma, valamint a házassághoz tartozó gyermekek száma. Azokban az esetekben, amikor a házasság nem szerepelt a házassági anyakönyvben, mivel a frigy máshol köttetett, de a született gyermekek anyakönyvi bejegyzésében feltűnnek, mint szülők, a házasság kezdetének dátumát megbecsültem, ami egy külön rovatba került be, illetve ebben az esetben jelölve lett az is, hogy forrásban konkrétan nem szereplő, tehát ún. generált házasságról van szó.

3. ábra. Az adatbázisom Egyének Családtagjai űrlapja

Végezetül bemutatom még „Egyének Családtagjai” űrlapot, ami alapjaiban megegyezik, az „Egyének” űrlappal, viszont itt egy szűrés segítségével megjelennek a megjelennek az adott személy testvérek, és a házastársa(i) illetve a vérszerinti gyermekeik. Ez az űrlap a családlapok

elkészítését alapozta meg és a rokoni kapcsolatok rekonstruálását könnyítette. Az adatbázisban található információk (rekordok) forrásai egy külön táblában találhatók meg.⁴³

D. Demográfiai adatok feldolgozása

Az eredmények összehasonlíthatósága, azoknak a tágabb történeti kontextusban való értelmezhetősége érdekében vizsgálataim során Koloh Gábor „*Szántani lehet, de vetni nem muszáj*” című kötetének demográfiai elemzéseit vettem alapul. Az adatbázisban szereplő családlapok kategorizálásához Koloh Gábor és Andorka Rudolf munkáján alapuló módszert alkalmaztam, azonban néhány módosítást végeztem rajta.⁴⁴ Az így keletkezett családlapok megoszlását a következő táblázat foglalja össze.

Megnevezés	Nagyvisnyói református anyakönyv
I. típus, ismert adatok	361
II. típus, részben ismert adatok	2
III. típus, kalkulált adatok	38
Más településen befejeződött házasság	219
1790 előtti házasság	99
1890 utáni házasság	43
Adathiány miatt nem besorolható	489

1. táblázat. A rekonstruált családlapok megoszlása

Az I. típusú családlapok közé sorolhatóak azok, amelyek esetében az anyakönyvek alapján pontosan ismert a feleség születési ideje, a férj és a feleség halálozási időpontja, valamint a házasságkötés időpontja. Ezek tekinthetők a számítások legmegbízhatóbb alapjának. A II. típusba soroljuk azokat a családlapokat, ahol az anyakönyvi adatok alapján pontosan ismert a férj és a feleség halálozási időpontja, valamint a házasságkötés időpontja, de a feleség születési ideje csak a rendelkezésre álló adatokból készített becslés alapján állapítható meg. A III. típusú családlapoknál a házasságkötés időpontja az anyakönyvi bejegyzésekből ismert, továbbá a férj és a feleség születési ideje is vagy pontosan meghatározható, vagy becsléssel kalkulálható. Külön csoportot képeznek az 1790 előtt kötött házasságokról készült családlapok, melyek az összes családlap 8%-át teszik ki, ezek azonosítása az adatok hiányossága miatt nem lehetséges. A más településen befejezett házasságok és az 1890 utáni házasságok adatait szintén külön kategóriába soroltam, utóbbiakat a polgári anyakönyvek segítségével lehet majd kiegészíteni, az előbbieket pedig más falvak anyagának feldolgozásával. Az adathiány miatt nem besorolható csoportjába az a 489 házasság került, amit a faluban élők kötöttek, de jelenleg még nem lezártak, ugyanis nem ismert a férj vagy a feleség halála, mivel ezek a halálesetek

⁴³ Rekordszintű forrásmegjelöléshez lásd: Pap 2022: 52–56.

⁴⁴ A I-III. típusú családlapokon túl külön kategóriákat hoztam létre az 1790 előtt és 1890 után kötött házasságoknak, valamint a más településen befejeződötteknek, illetve az adathiány miatt nem besorolhatóknak. Andorka 2001: 68–69.; Koloh 2021: 55.

nagy valószínűséggel már a polgári anyakönyvezés időszakában történt meg. Ezen három kategóriába tartozó családlapok a kutatás későbbi periódusaiban tudom lezárni.

A következő táblázat a rekonstruált családlapoknak kohorszokra bontott időbeli megoszlását szemlélteti. A táblázat alátámasztja Benda Gyulának az 1895–ös időhatár problémájával kapcsolatos felvetését.⁴⁵ 1850–es évek után ugyanis látványosan csökken a megbízhatóság, melynek legfontosabb oka az adathiány miatt nem besorolható, lezáratlan családlapok növekvő száma és aránya.

Kohorsz	1790 előtti házasság	1890 utáni házasság	Adat-hiány miatt nem besorolható	Adat-hiány miatt nem ismert vég	I. típus	II. típus,	III. típus	Más településen befejeződött	Összesen
1750–1759	4								4
1760–1769	9							1	10
1770–1779	29							2	31
1780–1789	49							14	63
1790–1799			44	40	32	1	5	31	153
1800–1809			36	31	43		1	24	135
1810–1819			43	35	46		3	17	144
1820–1829			54	48	59		6	16	183
1830–1839			29	27	27		10	15	108
1840–1849			28	25	50	1	6	25	135
1850–1859			33	19	50		2	19	123
1860–1869			65	43	31		1	20	160
1870–1879			73	55	19		2	12	161
1880–1889			84	80	4		2	13	183
1890–1899		43						4	47
Ismertelen	7							6	13
Összesen	98	43	489	403	361	2	38	219	1653

2. táblázat. A rekonstruált családlapok megoszlása kohorszokra bontva

Dolgozatom egy részében a használtam a társadalom hálózatalapú megközelítésének módszerét, ahol a személyek jelentik a hálózat csomópontjait és az őket összekötő családi kötelékek – házasság és szülő–gyerek kapcsolat – a kapcsolatokat.⁴⁶ Az adatbázisom alapján összeállított hálózat a Gephi program segítségével készült.⁴⁷ Az így létrejövő hálózat nem csak az egyéni és családi kapcsolatok feltárására volt alkalmas számomra, hanem komplex statisztikai mutatók, időben változó mintázatok és a hálózat vizuális megjelenítésében is segítséget fog majd nyújtani. Jelen esetben arra használtam, hogy a házasságok esetében megvizsgáljam a házastársak rokoni kapcsolatát, tehát az egymástól mért genealógia távolságot. Az adatok feldolgozását segíti az R programozási nyelv, mely számos bővítési

⁴⁵ Benda 2006: 74.

⁴⁶ Nagy 2024: 114.

⁴⁷ Ballabás 2019: 33–67.

lehetőségével könnyedén igazítható a tudományos igényekhez. A házastársak rokoni foktávolságának a kiszámítása R nyelv segítségével történt.⁴⁸

E. A kutatás időbeli határai és a távlati koncepció

Ezt követően szólnom kell még a kutatás jelenlegi időhatáráról és a további tervekről. Benda Gyula Andorka Rudolf családrekonstrukciós vizsgálatának kritikájaként rámutatott, az 1895–ös időhatár problematikájára, mégpedig arra, hogy a '95 után még élő, azaz nyitott családlapú házaspárok magas száma miatt a vizsgálat 1850 után, a demográfiai átmenet időszakára, a statisztikailag meggyengül.⁴⁹ Jelen kutatásom azonban a demográfiai átmenet előtti időszakra fókuszál, kiemelt figyelemmel az ún. demográfiai átmenet előtti születésszabályozás vizsgálatára. A tervezett doktori disszertációm majdani elkészítéséig szóló 6 éves kutatási tervemben szerepel a Nagyvisnyót körülvevő mikrorégió (Nagyvisnyóiak Dédestapolcsány, Mályinka, Nekézseny és Szilvásvár), komplex feldolgozása 18. század közepe, vége és 1941 között. Ebben a munkában Koloh Gábor ormánsági kutatásait szeretném követni, azt használva referenciapontnak. Az adatfeldolgozás logikai sorrendje a következő lesz: 1. református többségi anyakönyvek falvankénti, Nagyvisnyó példáját követő feldolgozása (ettől várható például a szomszéd falvakban kötött, jelenleg generáltnak tekintett házasságok megismerése); 2. a csernelői római katolikus anyakönyv feldolgozása, ahol a katolikus kisebbség adatai szerepelnek, az itt feltárt információk a már megismert református közösségbe integrálhatók; 3. a szilvásvárad polgári anyakönyv feldolgozása, ahol az összes vizsgált település adatai megtalálhatók, de a csernelőihez hasonlóan évenként egyben és településenként keverve. Mivel tehát római katolikus filiák anyakönyveit és a polgári anyakönyveket nem településenként vezették, hanem több települést egy kötetben rögzítettek, a feldolgozás ezen a módon válhat hatékonyabbá. Ezt követheti csak az egyéb, gazdasági jellegű forrásokban szereplő adatok egyénhez rendelése. Ez utóbbi azonban már sokkal kisebb lélegzetvételű munka lesz.

II. Nagyvisnyó református közösségének demográfiai vizsgálata

A. Népességszám és népességszerkezet

Egy közösség népesedéstörténetének vizsgálata során az első lépést a népességszám meghatározása jelenti. A modern statisztikák előtt azonban ez, a modern korban viszonylag egyszerű feladat, forráskritikai problémákat vet fel. A források hiányából vagy megbízhatatlanságából eredő bizonytalanság tovább fokozódik a népmozgalmi (például

⁴⁸ Ballabás 2019: 50–54.

⁴⁹ Benda 2006: 74.

migrációs) folyamatok elemzése során. Ebben a fejezetben a hivatkozott népszámlálási adatok, Ludovicus Nagy 1828-ra vonatkozó népességszáma és az egyházi anyakönyvek feldolgozott információi alapján tekintem át a nagyvisnyói népesség történetét.⁵⁰

A 3. táblázatban Nagyvisnyó népességszámának alakulását mutatom be az 1785 és 1941 közötti időszakra nézve, szerepeltetve abban a vajszlói kerület és Magyarország adatait is. Követve Koloh Gábor módszerét a II. Józsefi népszámlálás adatsorát tekintem bázis értéknek (100%), majd ehhez képest határozom meg az adott év elmozdulását.

	1785	1828	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Alapmutató 1785=100											
Nagyvisnyó növekedése	100	165	123	130	118	125	137	150	153	169	178
Vajszlói kerület növekedése	100	135	147	171	173	169	168	172	160	174	176
Magyarország növekedése	100	–	–	188	200	226	257	286	300	326	350

3. táblázat A népességnövekedés alakulása Nagyvisnyón, a vajszlói kerületben és Magyarországon (1785–1941)⁵¹

Látható az értékekből, hogy 1785-től kezdve Nagyvisnyón a növekedés nem volt egyenletes, az 1828-as kiugró értéket 1857-re jelentős visszaesés követte. A század második felétől egészen 1941-ig lassú mérsékelt növekedés figyelhető meg. Ha összevetjük a nagyvisnyói értékeket Koloh Gábornak Vajszló kerületére vonatkozó adataival, látható, hogy Vajszlón a 19. század elején tapasztalt nagyobb mértékű népességnövekedést az 1860-as évektől stagnálás váltotta fel. Nagyvisnyó népességének növekedési aránya csupán 1930-ra érte utol a Vajszló kerület szintjét. Magyarország egészére vonatkozó adatok – 1785-öt követően – 1857-től állnak rendelkezésre, ezek jóval dinamikusabb növekedést mutatnak. Magyarország teljes lakossága 1857 és 1941 között közel megduplázódott. Összevetve az értékeket úgy látszik, hogy Nagyvisnyó és a Vajszlói kerület népességnövekedése az országos átlaghoz viszonyítva rendkívül alacsony volt, de Nagyvisnyó messze elmaradt az egykéző vajszlói kerülettől. A népességnövekedés üteme Nagyvisnyón 1890-et követően felgyorsult, de ez is csak arra volt elég, hogy beérje és enyhén meghaladja a bázisévhez viszonyított növekedés szintje a vajszlói kerületben tapasztaltat.⁵²

Van azonban egy probléma a század első felében a Ludovicus Nagy által közölt értékkel. Ez ugyanis jól láthatóan kiemelkedik a korábbi és a későbbi értékek közül. Az 1828-ra közölt

⁵⁰ Nagy 1828: 108; Helységnévtár 1863: 850-851; *Népszámlálás 1900*: 224-225; *Népszámlálás 1910*: 222-223; *Népszámlálás 1920*: 110-111; *Népszámlálás 1930*: 64; *Népszámlálás 1941*: 228-229; Dányi – Dávid (szerk.) 1960: 46-47; Kovács 1991: 148-149; Kepecs (szerk.) 1997: 484-485; Sebők (szerk.) 2005: 52

⁵¹ A vajszlói és a magyarországi adatok forrása: Koloh 2021: 57.

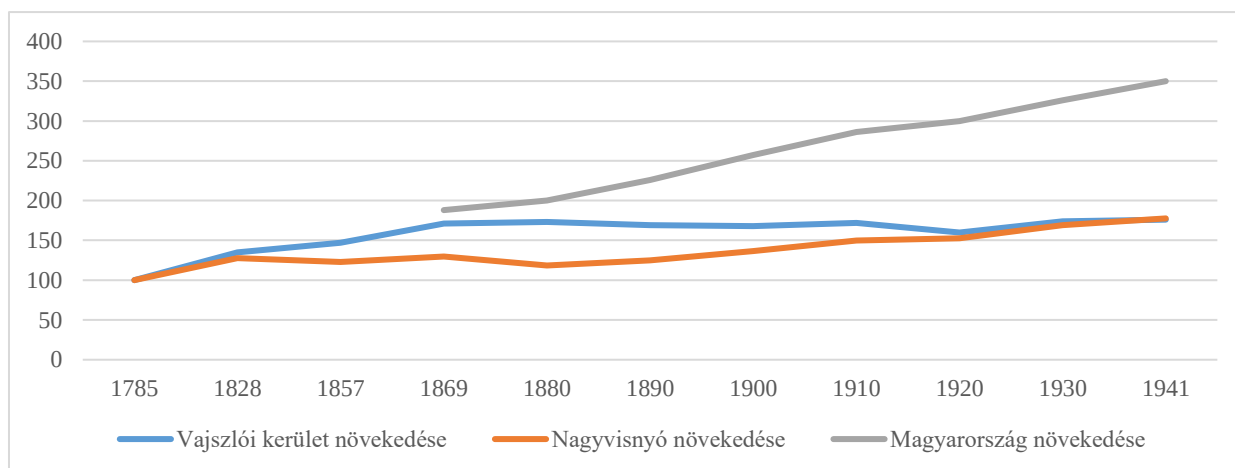
⁵² Koloh 2021: 56-59.

népességszám, áttekintve az időszak sematizmusait, elég esetlegesnek tűnik. Célszerűnek látszik annak elhagyása és helyette a születések és halálozások számának, valamint a kalkulált vándorlási egyenleg segítségével becsült értéket alkalmazni.⁵³ Ezen módosításokkal a 4. táblázat a következő képen néz ki.

	1785	1828	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Alapmutató 1785=100											
Nagyvisnyó növekedése	100	128	123	130	118	125	137	150	153	169	178
Vajszlói kerület növekedése	100	135	147	171	173	169	168	172	160	174	176
Magyarország növekedése	100			188	200	226	257	286	300	326	350

4. táblázat Népességnövekedés alakulása Nagyvisnyón (kalkulált értékek alapján), a Vajszlói kerületben és Magyarországon (1785–1941)⁵⁴

A módosítást követően jól látható, hogy század elején tapasztalt népességnövekedés üteme lényegesen visszafogottabb volt, és annak mértéke sokkal inkább összhangban állt a vajszlói kerület hasonló időszakban mért értékeivel. A korábbi adatsorral ellentétben Nagyvisnyó növekedése nem emelkedett ki látványosan, hanem egy mérsékelt növekedés után a csökkenő és növekvő tendencia váltakozott. Egészen az 1880-as évekig történt ez, amikortól egy lassú egyenletes növekedés kezdődött (4. ábra). 1910 és 1920 között a növekedés szinte elhanyagolható volt, gyakorlatilag stagnálás tapasztalható, amit később ismét lassú emelkedés követett.

4. ábra. Népességnövekedés alakulása Nagyvisnyón (kalkulált értékek alapján), a Vajszlói kerületben és Magyarországon (1785–1941)⁵⁵

⁵³ A vándorlási egyenleg meghatározásához az anyakönyvekből számolt születések és halálozások számának különbözetét, vagyis a természetes szaporodás értékeit összevetettem a népszámlálások református lakosságára vonatkozó adataival. A sematizmusok 1820 és 1830 közötti adataiban, a minimum érték 1094, a legmagasabb 1195 volt.

⁵⁴ Koloh 2021: 57.

⁵⁵ Koloh 2021: 57.

A fentiek alapján úgy látom, hogy Ludovicus Nagy adatai – melyeket általánosan használt a kortárs és az utókor demográfiai irodalom – Nagyvisnyó esetében annyira bizonytalanok, hogy annak ellenére sem lehet azokat használni, hogy nélkülük 1785 és 1851/1857 között több mint fél évszázad telt el.

A következőkben a református lakosság alakulását fogom megvizsgálni. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy az 1785; 1828; 1857-es adatok esetében nem állt rendelkezésemre a közösség református lakosságának pontos száma, ezt úgy hidaltam át, hogy az 1800-as évek végének statisztikáiból kiszámolható konstans református arányt (88%) felhasználva becsültem meg a református lakosság számát. Ha élünk azzal a feltételezéssel, hogy az adott időszakban a reformátusok aránya a teljes lakosságon belül nem változott jelentősen, akkor az 1880-as évre vonatkozóan az arányok alapján való becslés megbízható közelítést nyújthat a református lakosság számáról. Ezzel a módszerrel lehetővé válik, hogy a még hiányzó vagy pontatlan adatok esetén is következtetéseket vonjunk le a református lakosság demográfiai alakulásáról és arányáról.

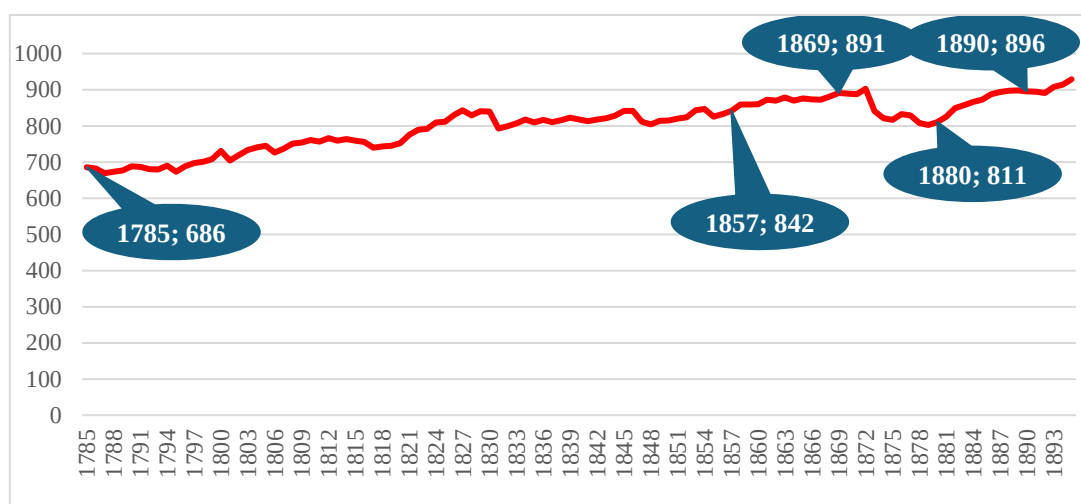
Ezen értékeket a következő táblázat foglalja össze.

	1785	1828	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Nagyvisnyó lakosságszáma	780	995	957	1012	924	975	1066	1169	1190	1320	1385
Reformátusok lélekszáma	686	1133	842	891	811	896	954	1009	1029	1174	1237
Reformátusok növekedése	100	165	123	130	118	131	139	147	150	171	180

5. táblázat. A református lakosság számának hosszútávú változása Nagyvisnyón (1785–1894) a református anyakönyvek tükrében

Következő lépésként Koloh Gábor munkáját alapul véve, a vizsgálatba bevonva az éves születések és halálozások adatait, elkészítettem egy kalkulált diagramot a református népességszám változására vonatkozóan. (5. ábra) A népességszám éves adatainak hiányában a két népösszeírás közötti időszakra egy olyan módszert alkalmaztam, amely a tényleges és természetes szaporodás értékeit összehangolja és ezáltal egy jól használható, dinamikus értéket ad.⁵⁶

⁵⁶ Koloh 2021: 57–58.

5. ábra. A református lakosság számának hosszútávú változása Nagyvisnyőn (1785–1894) a református anyakönyvek tükrében

Ahogy korábban is említettem, Ludovicus Nagy adatai rendkívül bizonytalanok, mivel magas értékei jelentősen torzították a népesség növekedésének alakulását, emiatt ezeket az adatokat a következőkben figyelmen kívül hagytam. Az így kapott ábra alapján jól látható, hogy a református lakosság 1785-től lassú növekedés jellemezte, kisebb ingadozásokkal 1857-re 23%-os növekedést ért el. 1831-ben a kolerajárvány idején a népesség lélekszáma visszaesett és ezt követően a növekedés üteme még tovább lassul. Az 1873-as kolerajárvány során a népesség száma drámaian lecsökkent, ami ahhoz vezetett, hogy 1869-re elért 30%-os növekedés 1880-ra 18%-ra esett vissza és majd innen kezdett ismét emelkedni a lakosságszám. Az 1873-as járvány hatásait 1887-re sikerült kiheverni, ekkor állt vissza a népesség a korábbi szintjére. A korszak végére az 1785-ös bázis évhez viszonyítva mindössze 31%-os népességnövekedés volt tapasztalható.

A népesség alakulását nemcsak a természetes szaporodás vagy fogyás, hanem a vándorlás is jelentősen befolyásolta. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált időszak első hetven évében Nagyvisnyőn jelentősebb elvándorlás történt – az anyakönyvi adatokból kalkulált vándorlási veszteség 277 fő lehetett –, ugyanakkor az éves átlag, mivel hosszú időszokról van szó, nem vizsgálható. Valószínű azonban, hogy az elvándorlásnak kisebb nagyobb hullámai voltak, de biztos népszámlálási adatok hiányában pontos mértéke és ideje nem állapítható meg egyértelműen. A század eleji vándorlás egy olyan migrációs veszteségre utal, amelynek nyomai kizárólag az anyakönyvekben maradtak fenn. Fodor Ferenc 1930-ban szintén azt feltételezte, hogy Nagyvisnyóról a 19. század elején is települtek ki lakosok az Alföldre.⁵⁷ Ez a vizsgálati tapasztalat és szakirodalmi feltételezés jól illeszkedik a kor általános gazdaságtörténeti folyamataihoz, a hegyvidéki agrárfalvak munkaerő-kibocsátásáról.

⁵⁷ Fodor 1930: 35.

A század második felében – amikor már a népmozgalmi adatok pontosabbak – mind a bevándorlás mind a kivándorlás értékei csökkentek. Vajszlón 1785–1856 közötti időszakban szintén az elvándorlás volt a domináns, majd 1857-től mindkét helyen a bevándorlás, 1870-től pedig az elvándorlás volt jellemző. Az összlakossághoz viszonyítva Nagyvisnyón csupán az 1870-es évek volt jelentősebb a népmozgás aránya, mint Vajszlón. Összességében azonban a teljes időszakban a vajszlói kerület adatai sokkal nagyobb mértékű népmozgást jeleznek.

A vándorlás alaposabb megértéséhez szükséges lesz a környező települések és az alföldi agrárfalvak hasonló irányú vizsgálata. Ennek érdekében párhuzamos kutatásokat kell végezni, amelyek során különböző települések anyakönyveiből gyűjtök születési és halálozási adatokat. Az adatok összehasonlítása lehetőséget fog nyújtani arra, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a vándorlási jelenségbe, és pontosabban meghatározzuk annak jellegét és esetleges mozgatórugóit.

	Vajszói kerület		Nagyvisnyó	
	N	Éves átlag	N	Éves átlag
1785–1827	–1177	–27		
1828–1856	–196	–7		
1785–1856			–277	–3,85
1857–1869	348	27	35	3,18
1870–1879	–45	–3	–63	–6,30
1880–1889	–189	–19	5	0,50

6. táblázat. Református lakosság vándorlási egyenlege Nagyvisnyón különböző időszakokban (1785–1889)

B. Halálozás időbeli alakulása

Ebben a fejezetben a nagyvisnyói református közösség halandósági vizsgálatára teszek kísérletet, melynek forrás és módszertani nehézségeire is kitérek. A nagyvisnyói református halotti anyakönyvek adatait 1785-től 1895-ig rögzítettem. A halálokokat 1793-ig ritkán tüntették fel, a későbbi évektől viszont rendszertelenül, de egyre gyakrabban jelölték azokban. 1800-tól kezdve állandósult a halálokok megjelölése, de számos esetben továbbra is találkozhattunk a „nem tudatik” vagy az „ismeretlen” bejegyzéssel. A halál okának pontosabb megnevezése csak az 1880-as évtizedtől lett állandó. Erre az 1876-os közegészségügyi törvény (1876. XIV. tc.) is hatással lehetett, mivel ennek értelmében a halottakat a temetés előtt a „halottkémnek” is meg kellett vizsgálnia, ezzel az eljárással pontosabbá vált az anyakönyvvezetés is.⁵⁸ Megnehezítette az azonosítást, hogy számos esetben nem egy, hanem több halál volt feltüntetve, illetve a haláloki bejegyzések alatt nem a halál okát adták meg, hanem a halál tüneteit írták le, például sínylődözés, torokfájás⁵⁹

⁵⁸ Koltai 2004: 63.

⁵⁹ A halálokok meghatározása Koltai 2004: 61–91. alapján történt.

Ahogy Andorka Rudolf is rámutatott, a halotti anyakönyvek pontos vezetését valószínűleg nem tartották olyan fontosnak, hiszen ehhez fűződhetett a legkevesebb érdek. Különösen igaz volt ez akkor, ha az elhunyt szegény volt és így az öröklés kérdése sem merült fel.⁶⁰ Ennek ellenére a halálozási adatok számos elemzésre adnak lehetőséget. A halálozások havi ingadozása támpontokat nyújthat a halálozási csúcsok okainak kikövetkeztetésére olyan időszakban, amikor nincsenek haláloki bejegyzések. A nyári csúcsokat fertőző gyomorbetegségek szokták okozni, míg a téli csúcsokat a légzőrendszer betegségei. Az aratás előtti időszakban fellépő halálozási csúcs pedig éhezésre enged következtetni. A halálesetek nem és életkor szerinti bontásából a halandósági viszonyokról kapunk képet. A bejegyzésekből évenként, valamint nem és életkor szerinti bontásban tízévenként elkészített táblázatok készítésével következtethetünk a járványok előfordulására, valamint arra, hogy a különféle betegségek elsősorban milyen életkorúakat sújtottak (például himlő okozta haláleset felnőttek között csak a legritkábban fordult elő a kötelező oltás bevezetése előtt is). Végül, ha a családi állapotot is feltüntették, a házasságkötési szokásokra is következtethetünk; megállapíthatjuk, hogy a férfiak és a nők mekkora része maradt nőtlen, illetve hajadon élete végéig, vagy nők esetében a szülőképes életkor végéig (az 50. születésnapig).⁶¹

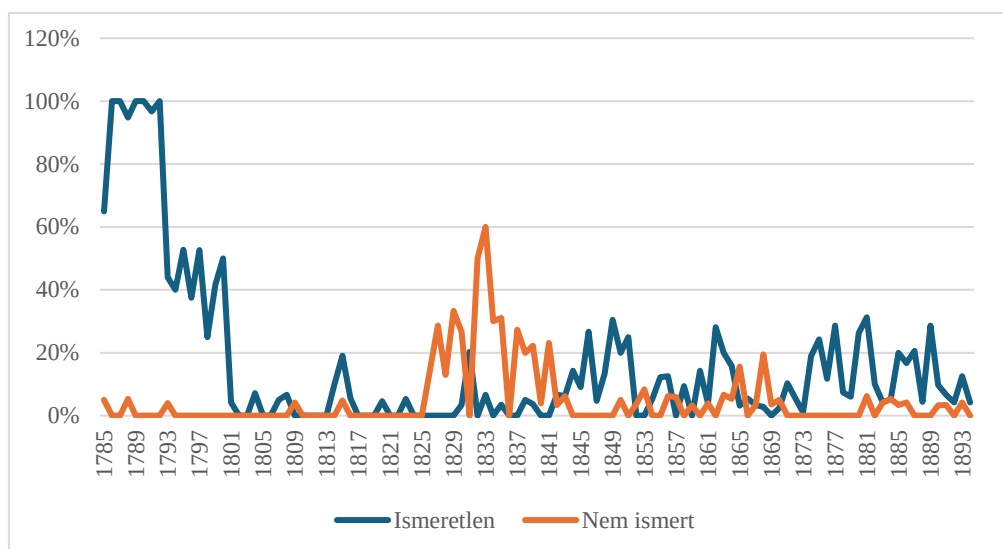
Általánosan jellemző erre az időszakra, hogy a „normálisnak” mondható népességfogyasztó tényezők mellett, mint például a gyakori csecsemő- és gyermekhalálozás, az időnként visszatérő csapások is lassították a népesség növekedését. Az egyes betegségek állandó jelenléte, valamint a rendszeresen felbukkanó járványok folyamatosan apasztották a népességet. Ezen tendenciák és ingadozások megértése és elemzése szükséges annak érdekében, hogy átfogó képet kapjunk a halandóság alakulásáról és az azt befolyásoló tényezőkről.⁶²

A továbbiakban a nagyvisnyói halálozást és halandóságot fogom részletesen bemutatni. 1785–1894 között 2818 halálesetet rögzítettek a református közösség halotti anyakönyvében. Ebből 447 esetben (15,9%) nem szerepel a halál okának megnevezése, 130 esetben (4,6%) a „nem tudni”, „nem tudatik” kifejezés került bejegyzésre. Ezek évenkénti megoszlását mutatja be az ábra, melyen jól látszik, hogy az 1800-as évektől kezdődően vált gyakoribbá a halálokok regisztrálása.

⁶⁰ Andorka 1988: 12.

⁶¹ Andorka 1988: 12. 28-30.

⁶² Fónagy – Dobszay 2003: 62.; Koloh 2021: 67.

5. ábra. A nem beazonosítható halálozások évenkénti megoszlása Nagyvisnyón a reformátusok körében (1785–1894)

A fennmaradó 2241 bejegyzésből 386 személy (13,7%) valamilyen járványos megbetegedésben vesztette életét, az anyakönyvvezetés pontatlansága, illetve a nem ismert halálokok magas száma alapján azonban feltételezhető, hogy jóval nagyobb arányú volt ez így meghaltak száma.

A halálozások éves dinamikáját mutatja a 6. ábra, melyen az éves értékeket, illetve a jobb vizualizáció érdekében, a kilengéseket eltakaró és a tendenciákat szemléltető ún. 5 éves mozgó átlagot is ábrázoltam.

7. ábra A halálozások száma Nagyvisnyón (1785–1894)

A halálozások számát vizsgálva az látható, hogy 5 évben beszélhetünk demográfiai válságról, melyet a következő táblázat foglal össze.

Év	Halálok	Az éves haláleset százaléka
1801	Diftéria	33,33%
1831	Kolera	40,63%
1847	Sínylódás, Száraz betegség, Öregkori végelgyengülés, stb.	56,00%
1855	Vérhas/kolera	46,34%
1873	Kolera	56,25%

7. táblázat. Halandósági válságok Nagyvisnyón a reformátusok körében (1785–1894)

Az 1801-es diftéria-járvány volt az első feltárt pandémia, amely a feltűnésének idején az éves halálozások 33%-át adta. Utána következett a korszak legismertebb megbetegedése az 1831-es kolerajárvány, mely egész Európában tizedelte a lakosságot.⁶³ Augusztus 9-én rögzítették az első megbetegedést a településen, az utolsó, huszonhatodik halálesetet pedig október 2-án jegyezték be. 1855-ben az éves halálozás 59%-t tették ki a járványos megbetegedések, ekkor nem egy nagy járvány pusztított, hanem több kisebb. Tizenhárman vérhasban, négyen tüdővészben, hatan kolerában vesztették életüket, egy személy pedig kanyaróban halt meg. Érdemes megfontolni annak lehetőségét, hogy a két betegséget – a kolerát és vérhas – esetleg tévesen azonosították a tünetek hasonlósága (hasmenés, hascsikarás) miatt.⁶⁴ Ez a téves diagnózis lehet az oka annak is, hogy bár Magyarországon 1854 októberében regisztrálták az első kolerás megbetegedéseket, elsősorban Pest – Budán és környékén, a második hullám pedig 1855 májusa és szeptembere között az egész országban elterjedt,⁶⁵ Nagyvisnyó esetében csak 1855. október 29-én jegyezték be egy epe mirigy nevű betegséget. 1855. augusztus 8. és szeptember 27. között viszont 13 vérhas esetet rögzítettek, amely különösen figyelemre méltó, annak fényében, hogy az előző években legfeljebb 1–1 vérhas megbetegedés került feljegyzésre.

Az 1847-es év is kiemelkedett a normál évek közül, de ekkor nem járványos megbetegedés tizedelte a lakosságot. Az 1845–1847 közötti sorozatos rossz termés miatt Európa számos vidéke éhezett 1847 telén.⁶⁶ Az éhínség és a rossz termés közvetlen oka lehetett a legyengült állapotnak, a betegségek terjedésének és a halálozási arány növekedésének. Ezt tükrözheti a halálozási statisztikákban szereplő „sínylódás”, „száraz betegség” és „végelgyengülés” magas aránya is. A válságok súlyosságát tekintve az 1870-as évek egyértelműen a korszak halandósági mélypontjának tekinthetőek, a legnagyobb pusztítást 1873-ban a kolera okozta, mely áprilisától augusztusáig 54 személy haláláért volt felelős, ez az éves halálozás 56 %-át tette ki.

⁶³ V. László 2009: 98.

⁶⁴ Koltai 2004: 69.

⁶⁵ Máday 1990: 74.

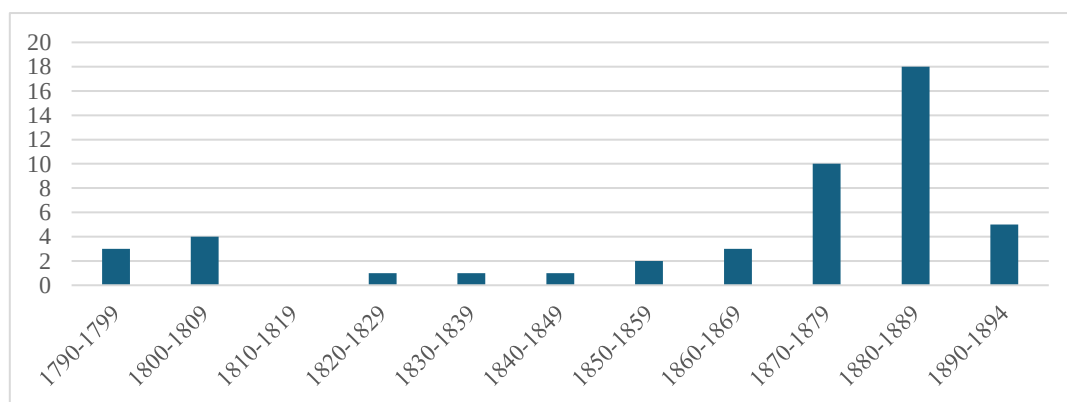
⁶⁶ Fónagy – Dobozay 2003: 63–64.

A válságos évek halandóságát összehasonlítva a „normál” évek halandóságával, célszerű a vizsgálatot életkor szerinti bontásban is bemutatni (8. táblázat), mely segítségével látható, hogy az egyes betegségek eltérően hatottak a különböző korcsoportokra.

Év	Átlag	1801	1831	1847	1855	1873	Összes
0–1	18,8%	6,4%	4,9%	0,0%	12,2%	10,4%	512
1	9,0%	12,8%	8,2%	2,3%	17,1%	9,4%	244
2–4	13,0%	31,9%	6,6%	2,3%	12,2%	14,6%	354
5–9	6,4%	27,7%	3,3%	4,7%	2,4%	2,1%	173
10–19	4,0%	8,5%	3,3%	4,7%	7,3%	4,2%	108
20–59	27,3%	6,4%	45,9%	41,9%	26,8%	39,6%	743
60–	21,6%	6,4%	27,9%	44,2%	22,0%	19,8%	589
%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Összes	–	47	61	43	41	96	2723

8. táblázat A halálozások életkor szerinti százalékos megoszlása a református anyakönyvek tükrében (1785–1894)

A korszak magas csecsemő és gyermekhalandósága miatt érdemes részletesebben megvizsgálni annak alakulását is. Elsőként nézzük meg a halvaszületetteket. Ezek száma kezdetben alacsony volt, de az 1850-es évektől jól látható a növekedés, ami utalhat arra, hogy a korábban ponttalan anyakönyvvezetés a neoabszolutizmus időszakában sokat javult, mivel ekkor kötelezővé vált a halvaszületettek regisztrálása. Az 1890-as évektől viszont hirtelen csökkenés figyelhető meg. Koloh Gábor szerint ez a jelenség a termékenységi magatartásváltással esett egybe. Ez az az időszak, amikor is a szülések közötti idő meghosszabbítása helyett, a kívánt gyerekszám elérése után, inkább nem vállaltak több gyermeket. Addig azonban, amíg ez a változás bekövetkezett a születésszabályozás legdrasztikusabb módszere, az előrehaladott magzat elhajtása vagy a szülés korai megindítása volt. Ez a gyakorlat jelentős szerepet játszott a halvaszületettek számának növekedésében, de ez pusztán az anyakönyvek alapján nem bizonyítható.⁶⁷

8. ábra Halvaszületettek, vagy a születés napján meghaltak száma (1790–1894)

⁶⁷ Koloh 2021: 70.

A csecsemőhalandóság, amely a születéstől kezdődően az első életévig bekövetkezett halálozásokat jelenti, a hagyományos társadalmakban általános jelenség volt.⁶⁸ Az anyakönyvek alapján Nagyvisnyón az 2723 halottból 556 csecsemő volt.

Kohorsz	Vajszói kerület	Csecsemő halandósági arány-szám	Tényleges csecsemő	A csecsemőhalottak megoszlása életkor szerint			Összes halott
				1 hetes és fiatalabb	1 hetes – 1 hónapos	2–11 hónapos	
1780–1789	3%	33%	23	2	5	16	69
1790–1799	9%	21%	39	12	6	21	182
1800–1809	20%	16%	37	5	5	27	230
1810–1819	20%	15%	35	5	12	18	231
1820–1829	27%	20%	40	7	5	28	200
1830–1839	31%	17%	43	8	12	23	255
1840–1849	26%	15%	37	3	10	24	244
1850–1859	18%	21%	53	6	18	29	247
1860–1869	21%	16%	50	6	7	37	317
1870–1879	21%	20%	76	15	14	47	371
1880–1889	20%	38%	93	28	17	48	244
1890–1894	21%	23%	30	8	5	17	133

9. táblázat. A református csecsemőhalottak halálozási értékei Nagyvisnyón (1785–1894)

Az 1780–1789 közötti időszakban a csecsemőhalottak aránya 33% volt, majd a következő évtizedekben csökkent, utána pedig 15–20% között mozgott. A 1880–1889-es években tetőzött (38%), majd ismét csökkenni kezdett. Bár az arányszámok csökkentek, vagy csak minimálisan nőtek, 1790–1880 között az abszolút számokat vizsgálva úgy látszik, hogy azok radikálisan növekednek, csak az arányok tolódnak el. Például az 1830–1839 közötti 43 csecsemő az összes halott 17%-át tette ki, ami több volt, mint az 1820–1829 közötti 40 fő (20%), csak azért csökken le az arányszám, mert az összes halálozás száma nőtt. Az abszolút számok jelentős növekedése és az arányok eltolódása magyarázható azzal, hogy a népesség lassú növekedésével párhuzamosan egyre többen haltak meg idősebb korban is.

A 10. táblázatban mutattam ki a 15 éves kor előtt meghaltakat. Az adatokból látható, hogy a vizsgált időszakban a közösség tagjainak közel 50 százaléka még azelőtt életét vesztette, hogy elérték volna a házas termékenységi kort, ami jelentősen csökkentette a közösség reprodukciós képességét. Erre az adatra a későbbiekben még visszatérek.

⁶⁸ Koloh 2021: 69.

Kohorsz	0–14	15–	15 éves kort meg nem éltek aránya	Végösszeg
1780–1789	48	21	70%	69
1790–1799	100	82	55%	182
1800–1809	122	108	53%	230
1810–1819	108	123	47%	231
1820–1829	86	114	43%	200
1830–1839	107	148	42%	255
1840–1849	94	150	39%	244
1850–1859	122	125	49%	247
1860–1869	153	164	48%	317
1870–1879	186	185	50%	371
1880–1889	149	95	61%	244
1890–1899	68	65	51%	133
Végösszeg	1343	1380	49%	2723

10. táblázat. 15 éves kort meg nem éltek aránya Nagyvisnyón (1780–1890)

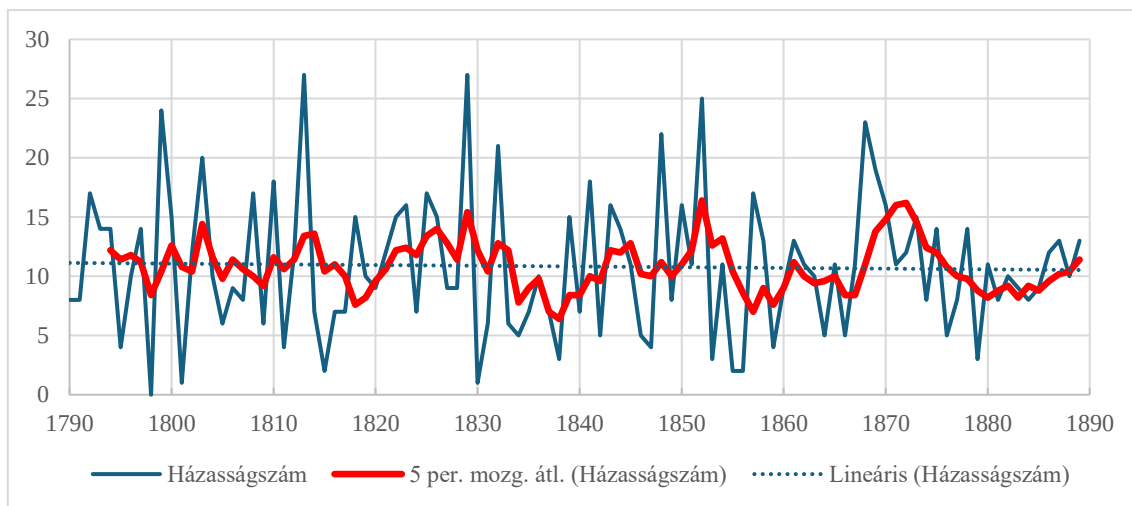
C. Házassodás időbeli alakulása

A közösség életének talán legjelentősebb eseményei közé tartozik a felnőttkorba lépők házasságkötése és családalapítása, hiszen a házasságok száma és minősége alapvetően meghatározza a közösségek reprodukciós és önfenntartó képességét.⁶⁹ A 19. századi Európában és országosan is általános volt, hogy a családi élet nem egy stabil szülő–gyermek együttélés képét mutatta, hanem folyamatos változások jellemezték. A magas halandóság miatt az özvegyiség és az árvaság is gyakori jelenség volt, akárcsak az egyszülős vagy a mozaikcsaládban való nevelkedés.⁷⁰ A dolgozat tárgyául szolgáló falu adataira támaszkodva, ebben a fejezetben a házasságkötéssel, megözvegyüléssel, újránházassággal, és a mozaikcsaládokkal kapcsolatos vizsgálatokat mutatom be. Elsőként a házasságkötések időbeli megoszlásának elemzésére térek ki.

A vizsgált 100 évben 1083 házasságot kötöttek a faluban, a következő ábra a házasságok évenkénti dinamikáját mutatja. Ezen a diagrammon az éves értékeket, illetve a kilengéseket eltakaró és a tendenciákat szemléltető ún. 5 éves mozgó átlagot ábrázoltam.

⁶⁹ Lakatos 2020: 37.

⁷⁰ Erdélyi 2020: 7–8.

9. ábra. A házasságkötések számának alakulása Nagyvisnyón (1790–1890)

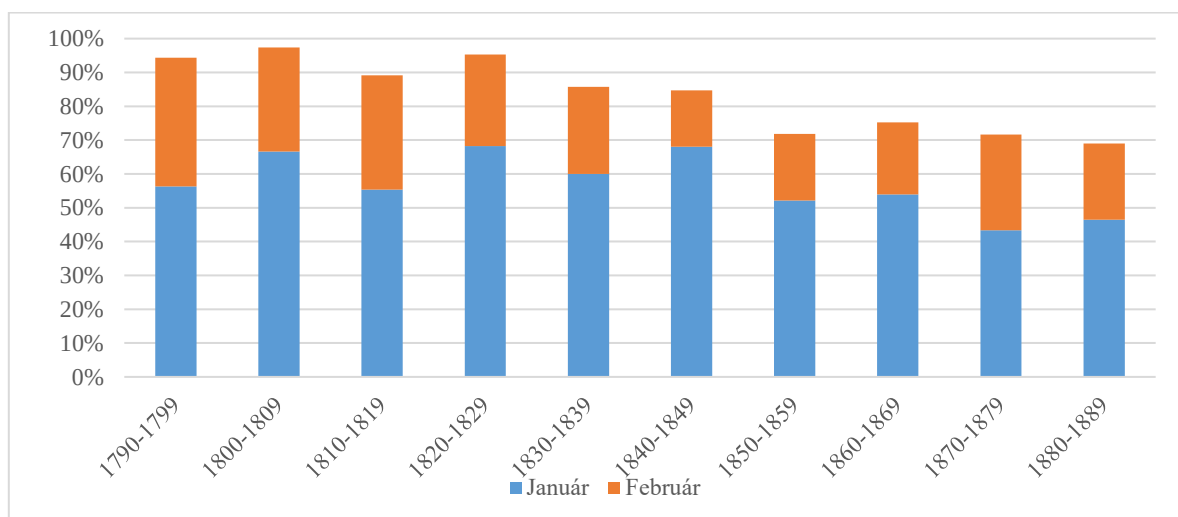
A házasságok számában egy évtizedes intervallumú hullámmozgás figyelhető meg, amely összefüggésbe hozható a település halálozási adataival, azon belül is a gyermekhalandóság hullámmozgó jelenségével. 1810-es években pusztító himlőjárvány például azt eredményezte, hogy az 1830-as években, amikor ez a megtizedelt korosztály a házasságkötési korba lépett, visszaesett a házasságok száma. Emellett őket sújtotta még az 1831-es kolerajárvány is. A kevesebb házasság pedig kevesebb gyermeket eredményezett, aminek hatása az 1850-es években csúcspontig emelkedett, ekkor szintén volt egy kolerajárvány, de tüdővész, kanyaró és vérhas is tizedelte a lakosságot. Mindezek következtében a következő hullámban, az 1870-es években ismét visszaesett a házasságok száma. A vajszói kerületben is megfigyelhető, de még meg nem magyarázott két éves periódus⁷¹ mellett tehát létezett egy másik, évtizedes periódus is, mely a generációk váltakozásával együtt hullámmozgott. Ezen hullámmozgó mozgáson túl azonban az is látszik, hogy a vizsgált időszakban a házasságkötések száma hosszabb távon minimálisan csökkent.

A házasságok éven belüli eloszlásának vizsgálata is érdekes eredményeket hozhat magával. Ezt elsőként az első, majd a többedik házasságok példáján fogom bemutatni. A 806 első házasságból 677 esetben ismert a házasságkötés pontos napja. Az esküvőt a tradicionális közösségekben alapvetően az egyházi előírások és a mezőgazdasági munka ritmusa szabályozta, aminek megfelelően általában minimális volt a házasságkötés márciusban és decemberben, azaz a nagyböjt és az advent tilalmas időszakában, illetve kevés házasságkötés esett a nyári–ősz mezőgazdasági munkák időszakára is. Őri Péter Pest megyei vizsgálatában a novemberi, illetve a január–februári házasságkötési időszakot emelte ki.⁷² Nagyvisnyó esetében a január–februári házasságok 90%-át tették ki az összes házasságnak, a többi pedig eloszlott az

⁷¹ Koloh 2021: 72–73.

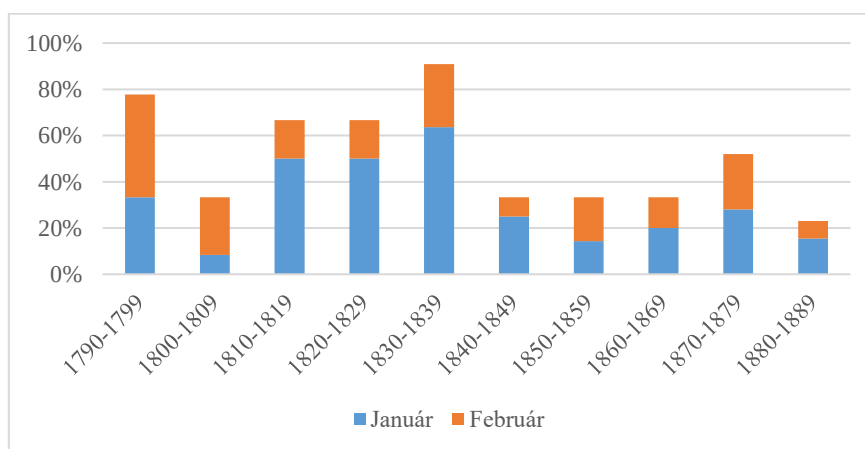
⁷² Őri 2007: 71.

ezt követő tavaszi hónapokra, illetve novemberre. (10. ábra) Míg az 1840 előtti évtizedekben legalább hatnál több hónapban nem volt esküvő, ez később 2–3 hónapra csökkent. A század második felére a január szerepe látványosan, a február pedig részben visszaesett, azzal párhuzamosan, hogy a március, az április és a november már minden évtizedben jelen volt. Hasonló jelenséget figyelt meg Koloh Gábor vajszlói vizsgálatában, aminek okaként az egyházi szokásrend jelentőségének csökkenését jelölte meg.⁷³ Ezt feltételezhetjük Nagyvisnyó esetében is.

10. ábra. A januárban és februárban kötött első házasságok arányának alakulása (1790–1889)

A 214 nem első házasságból 200-nak ismert a pontos dátuma, ezeknek az eloszlását bemutató ábrán az előzőekhez képest látványos különbségek figyelhetők meg. Itt, az 1790 és 1799, illetve az 1830 és 1839 közötti időszakokat kivéve, sokkal kevésbé dominált az év eleji két hónap. Hiszen a többedik házasságot általában nem előzte meg hosszas tervezgetés, gyakran nem is volt ünnepi jellege, mivel az újraházasodás legfontosabb oka a szükségesség, a férj vagy a feleség halála és ennek következtében a gyermeknevelés folyamatosságának biztosítása volt.

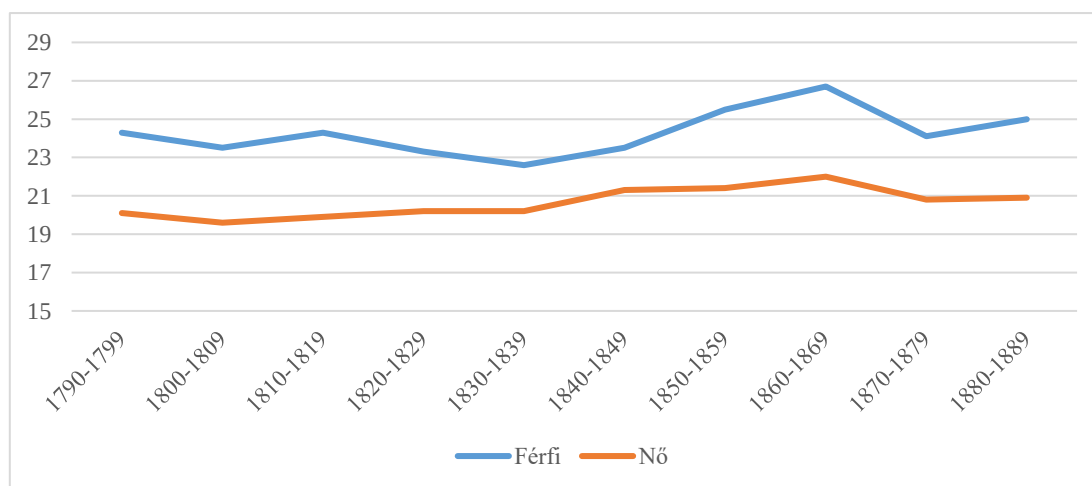

11. ábra. A januárban és februárban kötött nem első házasságok arányának alakulása (1790–1889)

⁷³ Koloh 2021: 73.

A következő kérdéskör, amit érinteni fogok az első házasságkötéskor betöltött életkor, melynek vizsgálata a házassági szokások elemzésének egyik központi és visszatérő kérdése. Ez a téma nemcsak az Európát érintő Hajnal-vonal szerinti kulturális különbségek feltárása szempontjából lényeges, hanem azért is, mert a házasságkötési életkor közvetlen hatással van a nők befejezett termékenységére, amelyre a későbbiekben még visszatérek.⁷⁴

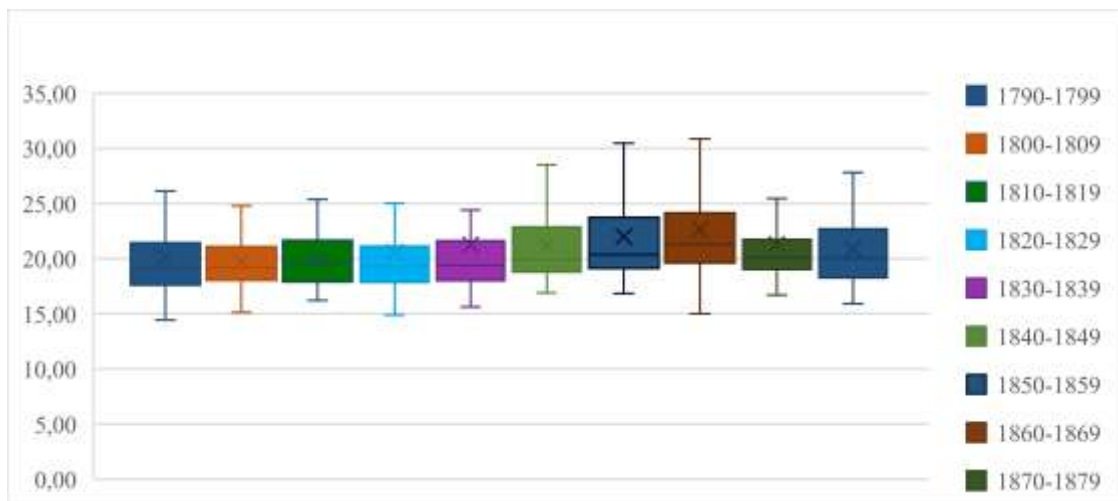
616 férfinak, 713 nőnek ismert a születési és házasságkötési időpontja, melynek évtizedenként számolt átlagéletkorát mutatja a következő ábra, melyen látható, hogy a házastársak közötti korkülönbség az 1830–40-es évekig csökkenő, majd növekvő tendenciát mutatott. Ezen jelenség számban kifejezve úgy látszik, hogy a vizsgált 100 év négyötödében a férfiak átlagéletkora 24, a nők pedig 20 év volt. Ez az 1830-as évekre a férfiak esetében előbb lecsökken 22 évre, majd újra emelkedni kezdett. Ezzel párhuzamosan a nőknél a századelőn egy lassú emelkedés figyelhető meg, ami ahhoz vezetett, hogy a 30-as 40-es évekre csökkent a korkülönbség, majd a két érték az 1870-es évekig újra távolodni kezdett egymástól, amikor is mindkét fél átlagéletkorában visszaesés következett be.

12. ábra. Férfiak és nők átlagéletkora az első házasságkötéskor, évtizedenkénti bontásban Nagyvisnyón (1790–1889)

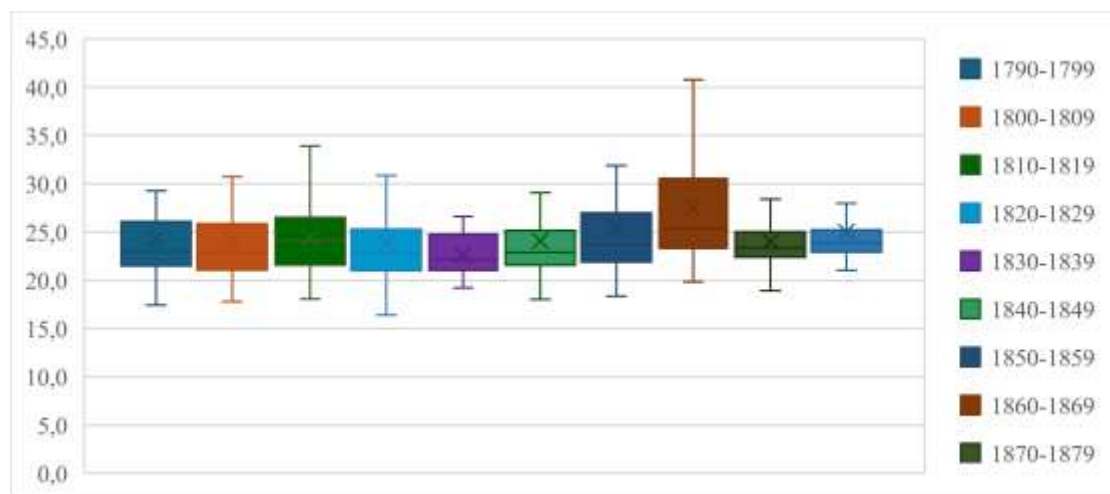
Az diagrammon bemutatott számtani átlag azonban szélsőértékekre rendkívül érzékeny, ezért egy módszertanilag helyesebb dobozdiagrammot használok a szemléltetésre, mely a szélsőségek figyelmen kívül hagyásával a középső 50% adatait emeli ki, úgy, hogy jelzi az adatok terjedelmét. Ezen ábra alapján az látható, hogy a nők életkora egészen 1840-ig viszonylag stabil maradt, majd ezt követően lassan emelkedni kezdtek az értékek.

⁷⁴ Hajnal 2005; Koloh 2021: 73.

13. ábra. Nők életkori megoszlása az első házasságkötéskor, évtizedenkénti bontásban (1790–1889)

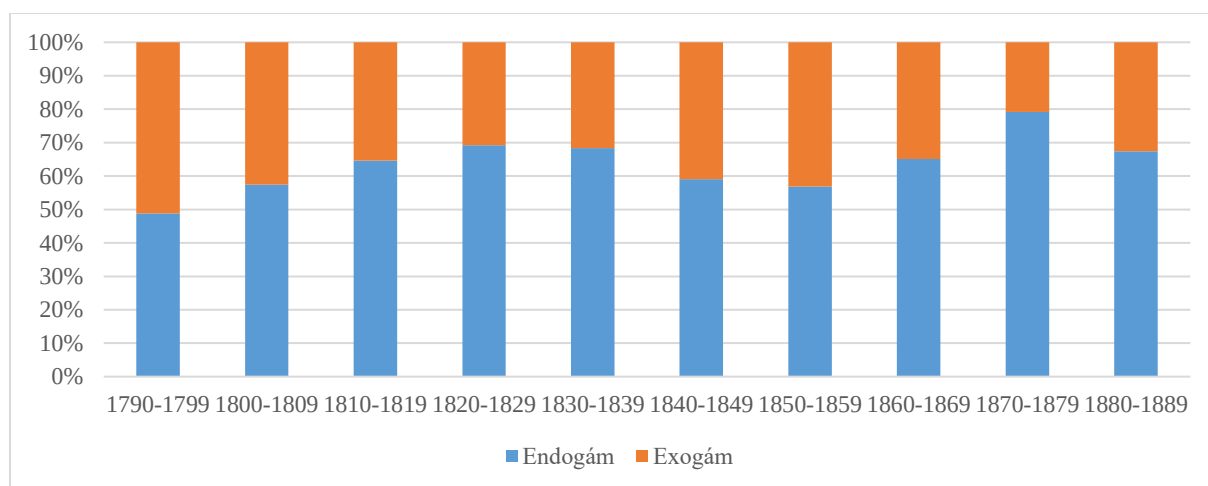
A férfiaknál, egy kis csökkenés mellett, hasonló tendencia figyelhető meg, melyet az 50–es és 60–as években jelentős növekedés követett (14. ábra). Erre a jelenségre magyarázat lehetne a kötelező katonai szolgálat házassági korlátozása, de megvizsgáltam a bejegyzéseket és nem találtam erre utaló jelet. Jelenleg nem tudom megmondani mi okozhatta ezt a jelenséget, ennek oka az anyakönyvekből nem derült ki, más párhuzamos kutatásban pedig nem találtam hasonló jelenséget. 1880–90-es évekre pedig mindkét nem esetében visszaállt a korábbi szint.

14. ábra. Férfiak életkori megoszlása az első házasságkötéskor, évtizedenkénti bontásban (1790–1889)

A következőkben a házas felek születési helyeinek elemzését, tehát a nagyvisnyói házasodás lokális exo– és endogámiájára vonatkozó adatokat mutatom be. A század első felében a házasságkötési anyakönyvek még hiányosak, emiatt az 1083 1790–1889 közötti házasságból összesen 939 esetben ismert a feleség és a férj születési helye. 599 házasság (64%) volt endogám, míg 338 esetben (36%) exogám házasságról beszélhetünk. Az exogám házasságok között 137 esetben a feleség, 164 esetben a férj, 39 esetben pedig mindkét fél máshol született. A házastársak döntően a környező településekről származtak, vagyis a Nagyvisnyóiak Dédestapolcsány, Mályinka, Nekézseny és Szilvásvárad reformátusaival

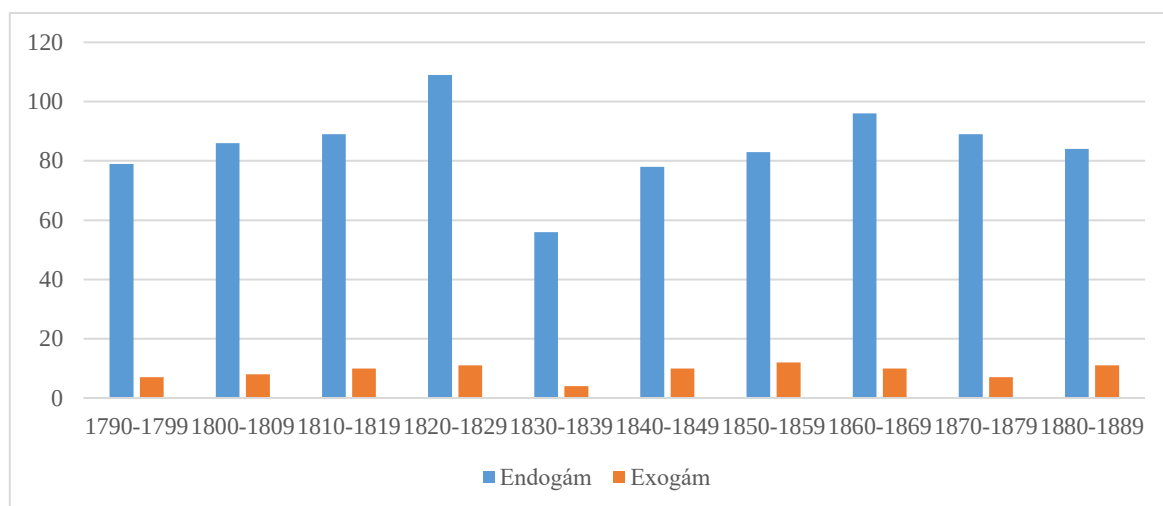
házasodtak. Érdekes jelenség hogy Dédesből inkább a feleség, Nekézsenyből, Szilvásról és Tardonáról inkább a férj származott, ami egy olyan – a paraszti közösségekben gyakran megfigyelt – házasodási szokás jelenlétére utal, mely azt szabályozta, hogy honnan érdemes férjet illetve feleséget választani. A külső házasságok oka valószínűleg a kevés belső lehetőség, a rokonházasság elkerülésének szándéka volt, ennek érdekében házasodtak a környező közösségek reformátusaival. Ezeken a közeli településeken a református közösségek 4–800 főt tettek ki, így erősen kötődtek egymáshoz. Az ábrát megfigyelve az exogámia hullámzó mértékben csökkent ugyan, de végig igen jelentős maradt, a település tehát folyamatosan nyitott volt a környezete felé.

15. ábra. A nagyvisnyói anyakönyvben rögzített endo– exogám házasságok megoszlása (1790–1889)

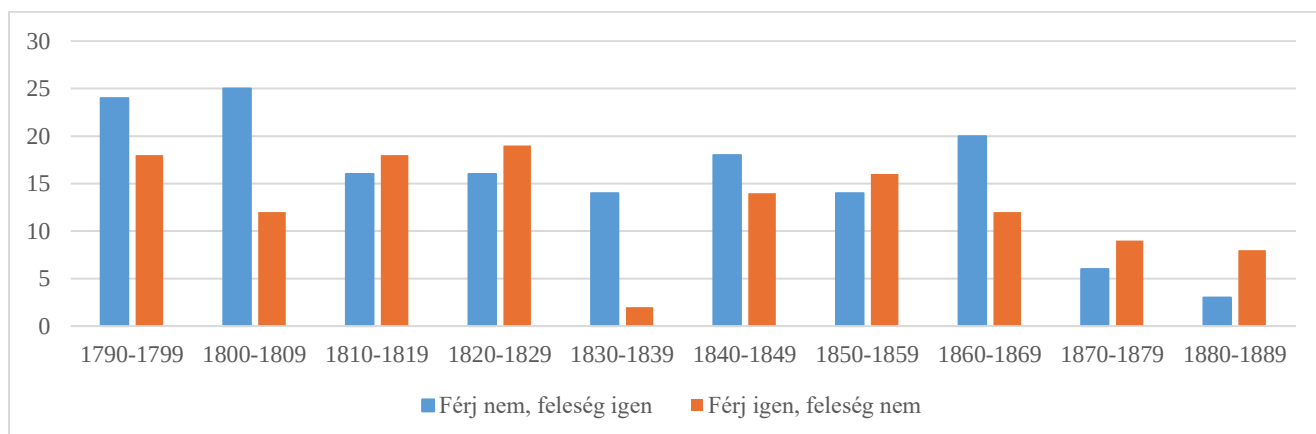
Összehasonlításként Heilig Balázs szőlőszárdói vizsgálatát emelném ki, ahol az endogámia egy alig 400 fős református közösségben 120 év alatt 17%-ról 92%-ra emelkedett, tehát ott az endogámia gyakorlatilag kizárólagosságot követelő normává vált.⁷⁵ Nagyvisnyó házasságai szokásait vizsgálva azonban igazából regionális endogámiáról beszélhetünk a környező települések református közösségéből választott házastársak esetén. Az adatokból láthatóvá válik (16. ábra), hogy Nagyvisnyó és a környező települések egy kapcsolatokkal szorosan összefűzött mikróregiót alkotnak, amely földrajzi, felekezeti, kulturális szempontból is rendkívül zárt egység volt. A regionális endogámia mértéke pedig kiemelkedően magas volt, amit az is jól mutat, hogy az exogám házasságok aránya csupán körülbelül 10%-ot tett ki.

⁷⁵ Heilig 2007: 103–105.

16. ábra Mikroregionális házassági irány a nagyvisnyói református anyakönyvek tükrében (1790–1889)

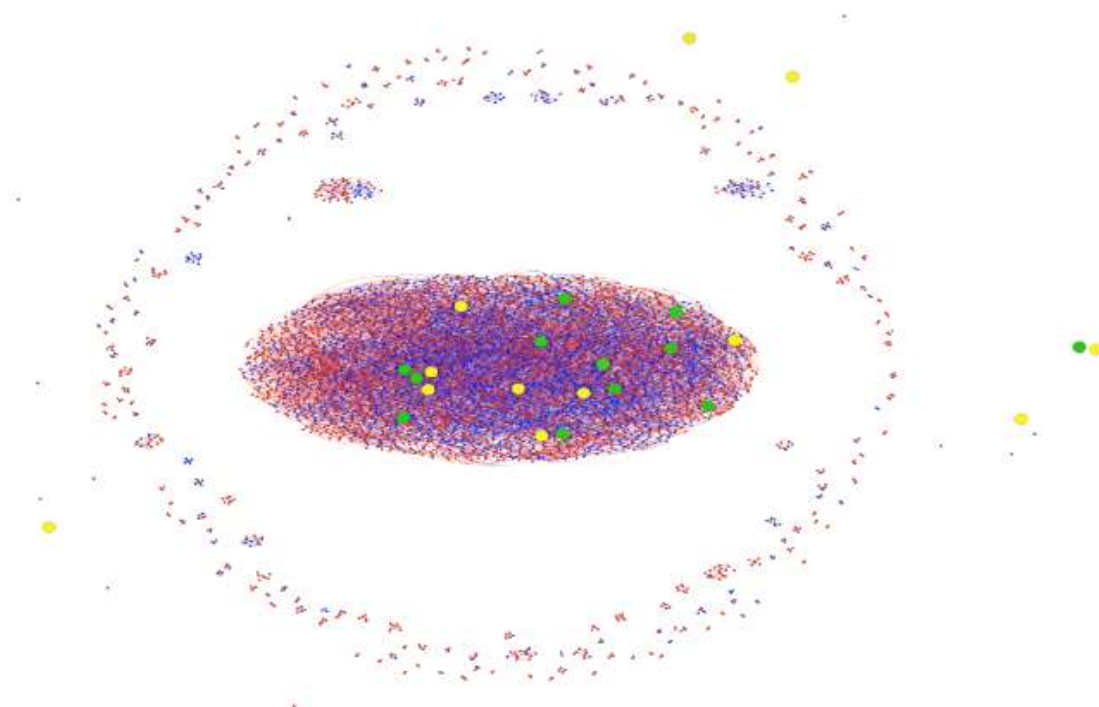
A vőlegények és menyasszonyok lakhely szerinti megoszlására tekintve, úgy tűnik jellemzően az a szokás volt érvényben, hogy az idegenből érkező vőlegény nem maradtak a településen, kivéve azokat az eseteket, amikor a vőlegény a lányos házhoz költözött. A menyasszonyok esetében a vőlegényekhez való költözése volt a gyakori.⁷⁶

17. ábra. Eltérő lakhelyű vőlegények és menyasszonyok megoszlása Nagyvisnyón (1790–1899)

Ahogy a bevezetőben is említettem az adatbázis alapján a Gephi program segítségével összeállított hálózat, a nagyvisnyói református közösség hálózatalapú megközelítését teszi lehetővé. (18. ábra) Az ábrán szereplő hálózat az 1889-ben még élt, vagy addig élt 3908 nagyvisnyói személyt tartalmazza, akik között 6563 kapcsolatot található. A kék szín jelöltem az 1889-ben élőként azonosított 1344 személyt.

⁷⁶ Koloh 2021: 84.

18. ábra. Az adatbázis alapján létrejövő legnagyobb hálózat Nagyvisnyón (1889)

A legnagyobb hálózat tartalmazza az élő és már elhunyt közösség tagjainak nagyjából 80%-át, akik tehát egy házassági közösséget alkottak. Mellettük jól azonosíthatók azok, akik ezen körön kívül házasodtak. Ilyen volt a falu értelmisége, valamint a helyben lakó nemesi családok tagjai, például a Szepessyek vagy a Sturmanok. Az ábra azonban nem elsősorban a vizualizálás eszköze számomra, hanem a mögötte álló hálózat alkalmas arra, hogy a házasságok esetében megvizsgáljuk a házastársak rokoni kapcsolatát, tehát az egymástól mért genealógiai távolságot.⁷⁷ Az 1889-ben kötött házasságok esetében megállapítottam, hogy a falun belül kötött házasságokban nem volt értelmezhető rokoni kapcsolat a házastársak között. Jellemző példa egy ilyen 13 lépéses kapcsolatra Tózsza János és Nagy Zsófia házassága. Tózsza felesége a férj másodfokú unokatestvérének az anyósának az unokatestvérének a lánya volt. Ami egy jól működő általános házassági rendszert mutat egy viszonylag kislétszámú – nagyjából 900 fős – paraszti közösségben. Találtam azonban a házastársak közötti szorosabb rokoni kapcsolatot is, de azok a faluban lakó nemesi családok esetében mutathatók ki. A későbbiekben ez a módszer a feldolgozott összes falu közös vizsgálatára lesz alkalmas és a benne rejlő lehetőségek akkor lesznek kiaknázhatók.

Közösségen belüli kapcsolatok vizsgálatát nehezíti, hogy a múltban a magas halandóság következtében az özvegyiség, az árvalét és a mozaikcsaládokban való nevelkedés mindennapos

⁷⁷ Lásd erre: Ballabás 2019: 33–67.

jelenség volt.⁷⁸ A házastárs halála után a megözvegyült fél elveszítette az anyagi, érzelmi, társadalmi biztonságát, amelyet a házasság nyújtott, az ún. gyászidő alatt döntenie kellett arról, hogyan folytatja az életét.⁷⁹ Vezethette tovább a háztartást egyedül vagy segítséggel; beköltözhetett egy felnőtt gyermeke vagy annak házastársa által vezetett háztartásba vagy más közeli családtaghoz; elvándorolhatott; vagy a legkézenfekvőbb megoldást választva, újrահázasodhatott. A gyászidőszak alatt, amely a legtöbb társadalomban írott vagy íratlan szokásjogon alapult, rendszerint tilos volt új házasságot kötni.⁸⁰ Nagyvisnyón 1790–1889 között 115 férfi és 65 nő házasodott újra. 292 házasság a feleség halálával ért véget, ezt követően 115 férj (40%) 149 alkalommal kötött új házasságot. Ezzel szemben 248 olyan házasságot regisztráltak, amely a férj halálával szűnt meg, de ezek után mindössze 65 özvegy (26%) házasodott újra 68 alkalommal. A gyászidő kiszámításához ismerni kell az előző házasság végét és az új kezdetét. Átlagos gyászidőszak hossza 2,8 év volt.

Az ismert megözvegyülési és újrահázasodási dátummal rendelkező nők újrահázasodási valószínűsége a gyászév (általában a megözvegyülést követő 10 hónap) eltelte után emelkedett számottevően.⁸¹ Tíz esetben a gyászidő rövidebb volt egy évnél. Ennek lehetséges okait vizsgálva megállapítható, hogy döntő részben (8 eset) kisgyermek jelenléte rövidíthette le a gyászidőszakot. 19 esetben 1,0 – 3,9 év között hosszú volt a gyászidő. A maradék 11 esetben a gyászidő 4 és 9,5 év közötti volt. Az özvegy nők újrահázasodását alapvetően magasabb életkoruk akadályozta, hiszen férjük halandósága a házasság későbbi szakaszában, 40–50 éves korukban növekedett meg jellemzően.

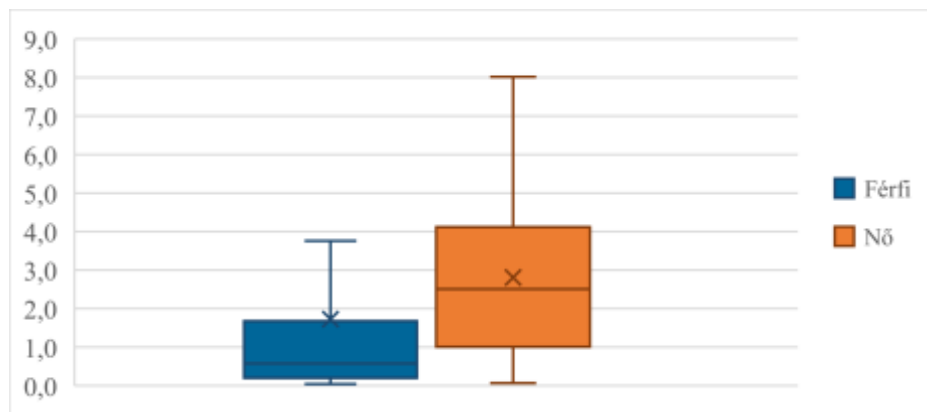
Férfiak esetében az átlagos ismert gyászidő (149 újra házasodásból 89 eset) rövidebb, mindössze 1,7 éves volt. Hatvan esetben (67%) a gyászidő egy évnél rövidebb volt, aminek elsődleges mozgatórugója valószínűleg az anya nélkül maradt gyermekek ellátási igénye lehetett. A gyászidő mindössze 7 esetben (8%) haladta meg a 4 évet. Bár az adatok időben elég egyenetlenül jelennek meg, az azonban látható, hogy nem mutatkozik érdemi változás az elemzett korszakban.

⁷⁸ Erdélyi 2020: 8.

⁷⁹ Pakot 2009: 55.

⁸⁰ Lakatos 2020: 50–51.

⁸¹ Pakot 2009: 68.

19. ábra. A gyászidő hossza a nagyvisnyói lakosság körében (1790–1889)

Az újrَاهázasodásban mutatkozó nemek szerinti differenciáltság nem egyedi eset, Pakot Levente idézett tanulmányában átvette Christer Lundh svéd kutató által megfogalmazott, a jelenséget magyarázó érveket, melyek különböző mértékben, Nagyvisnyón is érvényesülhettek. Míg a férfi özvegyek könnyebben megőrizhették háztartásfői státuszukat, és könnyebben találhattak olyan özvegy vagy hajadon nőt, akik a házimunkát el tudták végezni, addig a nőknek több szempontot is figyelembe kellett venniük. Ha bérelt birtokon gazdálkodott annak megtartása érdekében kellett új házasságot kötnie, de kihívást jelentett azt az új partnert megtalálni, aki át tudta venni az elhunyt férj munkáit, rendelkezett földbirtokkal, munkaszerződéssel esetleg saját házzal. Az újrَاهázasodás ellen szól, hogy az özvegy nő elveszíthette a tulajdonra vonatkozó törvényes jogait és háztartásfői szerepét, illetve a felnőtt gyermekei is tiltakozhattak azellen, hogy egy idegen férfi vegye át gazdaság vezetését.⁸²

Az újrَاهázasodás következménye volt a mozaikcsalád létrejötte. Mozaikcsaládokról akkor beszélhetünk, amikor legalább az egyik szülő, de egyes esetekben mindkét fél új házasságot köt, és a korábbi házasságából egy vagy több gyermek született, akik közül legalább egy még életben volt az új házasságkötés időpontjában.⁸³ Vizsgálatomban 106 így létrejött családot azonosítottam, melyből 75 a férfi révén, 43 a nő révén vált mozaikká, azáltal, hogy gyereket vittek az új kapcsolatba a korábbi házasságukból. Az mozaikcsaláddá váló korábbi házasságokból összesen 592 gyermek származott, azonban 86 még az újrَاهázasodása előtt elhunyt. Egy ilyen családot mutatok be a következő példa segítségével. Kis Mátyás 1808. január 13-án 20 évesen házasodott össze a 19 éves Anga Erzsébettel, e frigyből 1809-ben egy lányuk (Zsuzsanna) született. A házasság 1811-ben korán véget ért, a kisgyermekkel hátramaradt Kis Mátyás egy rendkívül rövid, 2 hónapos gyászidőt követően elvette a nekézsenyi származású hajadon Tózsza Erzsébetet. Ebből a házasságból 4 gyermek született a feleség 1825-ben

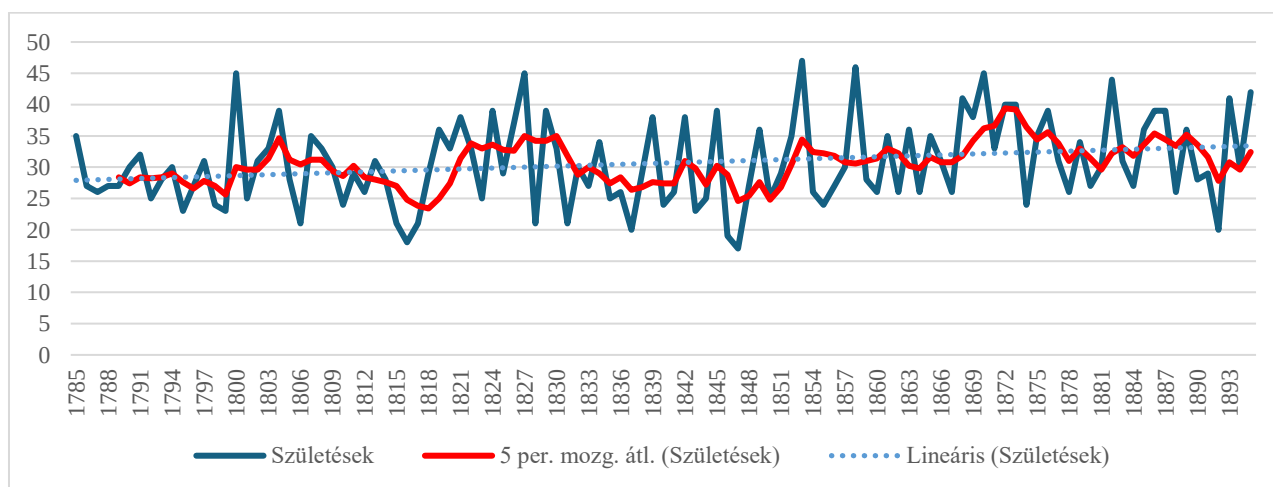
⁸² Pakot 2009: 72.

⁸³ Tóth 2020: 104.

bekövetkezett haláláig. A négy gyermekből három 1–2 éves korában meghalt, csak az 1820-ban született Kis Mátyás élte meg a felnőtt kort. Második felesége halálakor az első házasságából származó gyermeke 16, a másodikból született pedig 5 éves volt. Ismét egy nagyjából két hónapos gyászidőt követően, Kis Mátyás, ekkor már 40 évesen, 1826-ban elvette a nagyvisnyói születésű hajadon Nagy Zsófiát. Ebben az időben együtt élt a férj első két házasságából maradt két gyermeke, valamint a harmadik házasságából származó első gyermeke. A második gyermek születésének évében, 1829-ben Kis Zsuzsanna 20 évesen megházasodott, megalapította saját családját, és gyermeket szült. Majd 1831-ben Kis Zsuzsanna és apja Kis Mátyás meghalt a településen pusztító kolerajárványban. A két kisgyermekkel és egy 11 éves mostohagyermekkel 32 évesen özvegyen maradt Nagy Zsófia 1833-ban lépett újra az Úr asztalához a nőtlen kazincbarcikai Csögér Istvánnal, mely házasságból 3 gyermeke született. A bemutatott mozaikcsalád jól példázza a már korábban is megfogalmazott gondolatot, mely szerint a családi életet nem a stabil szülő–gyermek együttélés jellemezte, hanem a folyamatos változások.

D. Születések időbeli alakulása és a lakosság szaporodása

A vizsgált 100 év alatt a faluban összesen 3403 születést jegyeztek fel. A 20. ábra a születések évenkénti dinamikáját mutatja. A születésszám évről évre jelentős ingadozást mutat, amely szorosan összefügg a házasságkötések és a halálozások alakulásával. A 19. század legjelentősebb természeti és társadalmi katasztrófái között kiemelkedő az 1815–1819 és 1845–1847 közötti időszak, amikor a rossz időjárás –fagy, hóiharok és szüntelen esőzések – miatt szinte teljes terméskiesés történt, és mindennaposá éhínség ország szerte.⁸⁴ Ezt tükrözik 1816-ban és 1846–1847-ben a kiugróan alacsony születésszámokban is. A születések száma ugyan jelentős ingadozást mutat, de hosszabb távon enyhén növekvő tendencia figyelhető meg.

⁸⁴ Fónagy – Dobszay 2003: 63–64.

20 ábra. A születések számának alakulása Nagyvisnyón (1785–1895)

Ha a természetes szaporodás értékeit, vagyis a halálozások és születések számának különbségét a népesség számmal összevetjük, akkor kapunk képet a tényleges szaporodásról. A kettő különbségét a vándorlási egyenleg adja.⁸⁵ A korábban ismertetett forráskritikai problémák miatt a század első felére vonatkozó megállapítások bizonytalanok, ezért azt időszakot összevonva, az 1857-es népszámlálási adathoz viszonyítva számoltam ki a tényleges szaporodás értékét, valamint a vándorlási egyenleget.

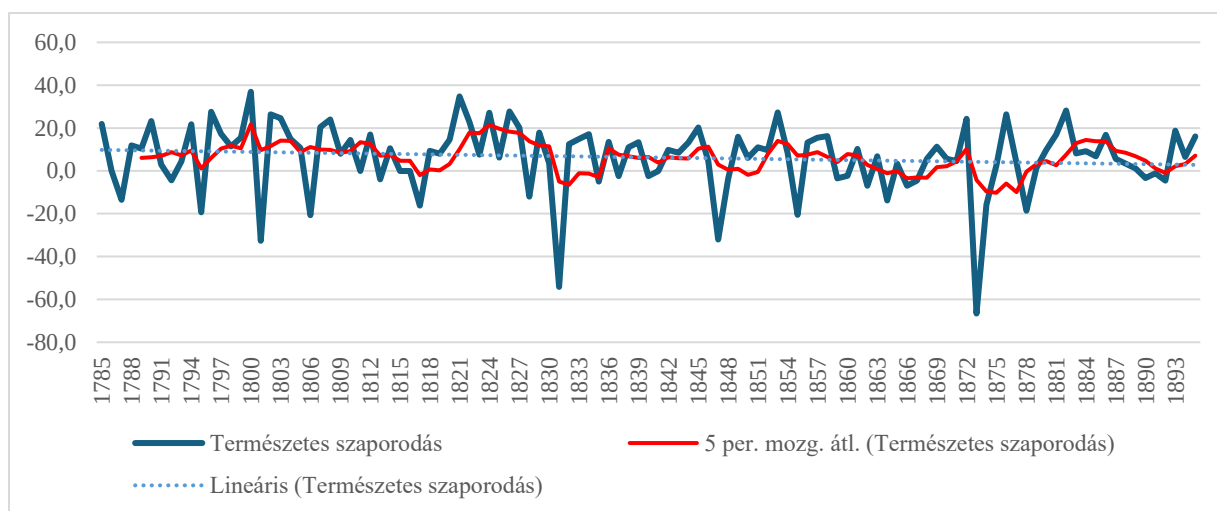
Periódus	Születésszám	Halálozások száma	Természetes szaporodás		Tényleges szaporodás		Vándorlási egyenleg	
			N	Éves átlag	N	Éves átlag	N	Éves átlag
1785–1856	2107	1672	435	6,1	158	2,2	–277	–3,85
1785–1827	1277	943	334	8,0				
1827–1856	830	729	101	3,4				
1857–1869	424	397	27	2,3	62	3,6	35	3,18
1870–1879	347	372	–25	–2,5	–88	–8,8	–63	–6,30
1880–1889	335	244	91	9,1	96	9,6	5	0,50
Teljes	3213	2685	528	14,98	228	6,67	–300	–6,47

11. táblázat Természetes és tényleges szaporodás, illetve elvándorlás Nagyvisnyón (1785–1889)

Az első, 1785–1856 közötti időszakban a természetes szaporodás magas értéke bizonytalan a forrásokkal kapcsolatos problémák miatt. A természetes szaporodás éves átlagértékei nagyrészt pozitívak voltak, de a 19. század közepétől csökkenő tendenciát mutatnak, ami születések és halálozások számának csökkenéséből adódik. Kivételt képez az 1870–1879 közötti periódus, amikor a tényleges és természetes szaporodás értékei is negatívak, amit a halálozások számának emelkedése és az elvándorlás erősödése magyarázhat. A vizsgált időszak végén a természetes szaporodás értékei emelkedni kezdenek, ezt a drasztikusan lecsökkent a halálozási szám váltotta ki. A teljes periódus alatti tényleges szaporodás a természetes szaporodásnak csupán a felét jelentette, míg a másik fele elveszett a jelentős mértékben ingadozó elvándorlás következtében.

A természetes szaporodás alakulását vizsgálva hosszútávon csökkenés figyelhető meg. Ennek oka egyrészt a kiugróan magas halálozású, illetve a kiugróan alacsony születésű évek, melyek gyakran egybe estek, másrészt a „normál” évek ingadozásai mellett is általánosan megfigyelhető volt a csökkenés.

⁸⁵ Koloh 2021: 93.

21. ábra. Természetes szaporodás Nagyvisnyón ezrelékben (1785–1895)

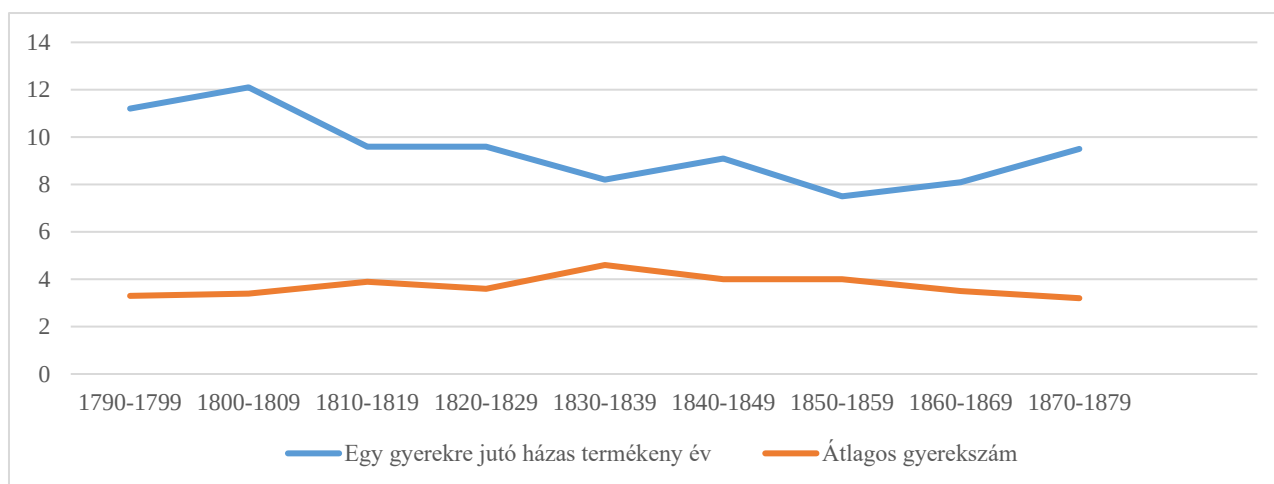
E. A házasságok termékenységének időbeli alakulása

A házasságok és születések áttekintése után végezetül a házasságok termékenységével kapcsolatos vizsgálatom eredményeit mutatom be, tehát azt a kérdést járom körül, hogy hány gyermek jutott egy termékenykorban lévő, 15 és 49 év közötti nőre.⁸⁶ A nagyvisnyói korosztályokat ugyan nem ismerjük, a házassodás azonban általános volt a korban, így a házasságokra számolt érték közelíthet a termékenykorú nőkre számított modern értékhez. A népesség stabilitásához egyébként napjainkban, egy szülőképes korú nőre 2,1 gyermeknek kell esnie.⁸⁷

Az időszakban kötött 1083 házasságból összesen 2696 gyermek született, ami 2,5-es átlagos gyermekszámot jelent. Ha azonban az anyák első házasságait vesszük figyelembe az érték 3,29-re növekszik. Ismét külön kell tehát venni az első házasságokat. 483 esetben ismert vizsgálathoz szükséges minden adat. A termékenységi idő kezdete a házasság kezdete. A termékenységi időszak végét azonban három tényező okozhatja: a nő 49 éves életkora (201 eset), az anya halála (162 eset) vagy a férj halála (104 eset). A gyermektelen házasságok közül 10 az anya termékenységi idejének első 4,5 évében véget ért, mindegyik esetben az anya halála miatt. A többi gyermektelen házasság (35 eset) mind 10 évnél hosszabb termékenységi időszakot ölelt fel, ezek átlagosan 26 évnyi gyermektelen termékenységi időt mutattak. Ez utóbbiak lehetnek tehát a biológiai okok miatt gyermektelen kapcsolatok, arányuk 7% volt. A mai házasságoknál a statisztikusok egyébként 4–5%-ra becsülik ugyanezt az adatok.

⁸⁶ Kapitány – Pakot – Rohr 2015: 15.

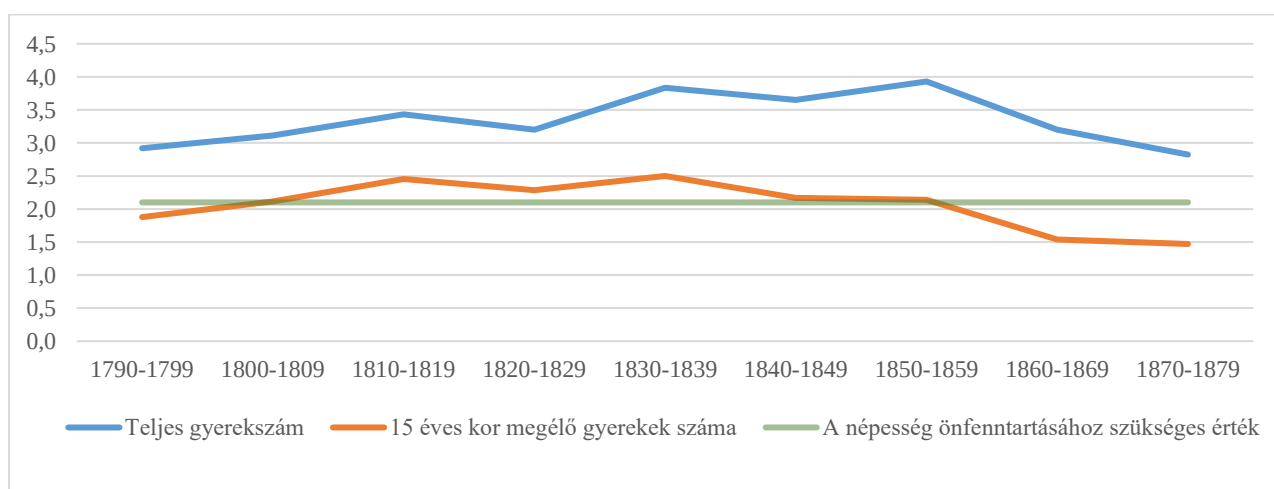
⁸⁷ Kapitány – Pakot – Rohr 2015: 19.

22. ábra. Házasságok termékenysége Nagyvisnyón (1790–1879)

Ahogy az a fenti ábrán is látható házasságok átlagos gyermekszáma a század közepére először növekedett, majd enyhén csökkenni kezdett, miközben ezzel párhuzamosan az egy gyermekre jutó termékenységi idő csökkent. 1850–től azonban megfordult a tendencia és az extrém magas gyerekszámú kapcsolatok száma csökkent. Ez egybeesett azzal az időszakkal, amikor emelkedni kezdett a házassági életkor, valamint változtak a házasságkötés szabályai is és egyre inkább eltávolodtak a hagyományos január–februári időszaktól.

A magas gyerekhalandóság miatt fontos, külön megnézni, hogy a született gyerekből hány élte meg a fertilitás határát, a 15 éves kort. A vizsgálatot az 1790 és 1879 között kötött és befejezett házasságokra végeztem el. Az 1879-es időhatárt az indokolja, hogy az ebben az évben született gyermekek 1894-re érték el 15 éves életkort. Mint már korábban említettem, a lakosság tagjainak közel 50%-a még azelőtt meghalt, hogy elérhette volna a házas termékenységi kort, ami hat a következő ábra adataira is.

23. ábra. Lezárt házasságokra jutó gyermekek száma Nagyvisnyón a házasság megkötése alapján számolt évtizedes értékekben, 1790–1879

Az ábrán látható, hogy 1820 és 1829 között a teljes gyerekszám és a 15 éves kort megélők számának alakulása párhuzamos tendenciát mutat. Azt követően azonban az előbbi 1859-ig

növekszik, az utóbbi 1839-től csökkenni kezd. A teljes gyerekszámra számolt átlag 3,1 és 3,9 között mozog, ami a népesség önfenntartásához szükséges 2,1-es értéket meghaladva egy gyarapodó közösséget feltételez. A 15 éves kort megelőzőre számolva 1800 és 1850 között csekély mértékben haladta meg a 2,1-es értéket, 1850-től azonban a reprodukciós szint alá esett. 1859 után, az 1894-es vizsgálati időhatár miatt csökken ugyan a lezárt házasságok aránya, de nem feltételezhető a 19. század első felénél tapasztalható számoknál sokkal magasabb érték. Mindezek alapján érthető a református közösség lakosságszámának stagnálása.

Komolyabb elemzés feltételezné a házasság termékenysége korcsoportonkénti kiszámítását és annak időbeli alakulásának a vizsgálatát.⁸⁸ Ehhez azonban nagyobb számú lezárt családlapokra van szükség. Az 1894-es vizsgálati határ azonban jelentősen lecsökkenti a számított adatok 1850-et követő relevanciáját. A korszak specifikus házasság termékenységi arányszámot kiszámoltam ugyan, de ezek az értékek azonban a kutatásom későbbi szakaszában bizonyosan módosulni fognak. Most csak jelzésértékkel használhatók fel 1859 utáni időszakokra.

Időszak	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
1790–1799	278	216	246	230	116	90	28
1800–1809	246	312	211	206	96	17	0
1810–1819	281	249	231	213	126	22	8
1820–1829	252	288	239	204	111	36	6
1830–1839	322	293	248	232	156	80	10
1840–1849	266	322	246	228	146	50	14
1850–1859	290	331	260	178	215	60	0
1860–1869	256	331	370	275	144	100	0
1870–1879	153	331	352	163	160	61	0
1880–1889	1476	374	292	200	91	0	0
Végösszeg	280	303	252	216	139	50	8

12. táblázat. Korszak specifikus házasság termékenységi arányszám Nagyvisnyón (1790–1889)

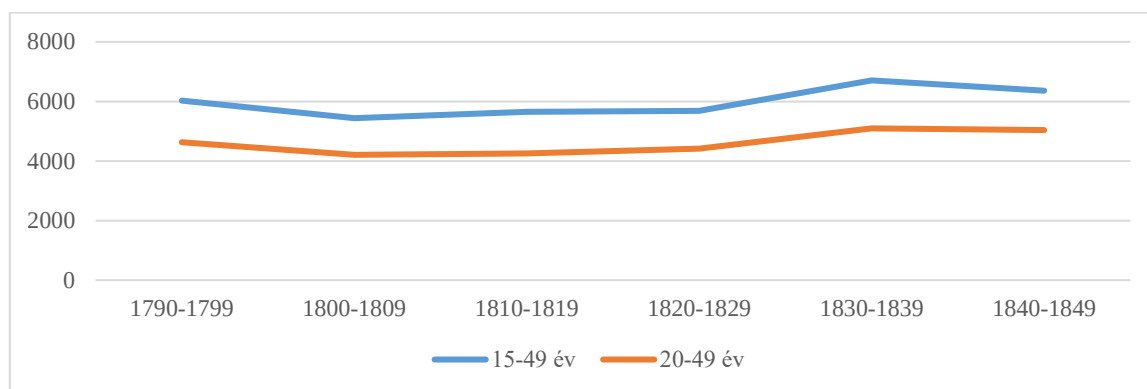
Az adatokban csekély módosulás, inkább stagnálás figyelhető meg. A fiatalabb korosztályok termékenysége enyhén nő, miközben az idősebb korosztályoké enyhén csökken. Koloh Gábor vajszlói kerületben sokkal markánsabb eltolódást tapasztalt. Koloh megállapította, hogy egy egykével születéskorlátozó társadalomban a termékenység fokozatosan eltolódik a fiatalabb korosztályra, mivel, ha az anya fiatalkorában megszüli, a kíváncsi egy-két gyermeket, még mindig marad legalább két évtizede arra az esetre, ha bármilyen baj történne a gyermekeivel.⁸⁹

Ebben a kérdésben azonban csak a későbbiekben tudok releváns adatokkal szolgálni a vizsgált közösségről. Az itt tapasztalt értékek elsősorban a demográfiai átmenet előtti periódus

⁸⁸ Kapitány – Pakot – Rohr 2015: 17.

⁸⁹ Koloh 2021: 101.

esetében relevánsak. Ezért lehet érdekes az ún. teljes termékenységi arányszám vizsgálta, mely azt mutatja, hogy ha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet.⁹⁰ Andorka Rudolf 1988-ban megjelent munkájában fogalmazta meg, hogy a születéskorlátozás elterjedésére akkor következtethetünk, ha a teljes házassági termékenységi arányszám nem éri el a vizsgálati standardnak tekintett hutterita – habán közösségnél megfigyelt érték kétharmadát (8300), ha viszont ez a szám 6500 alatti, akkor a nagyfokú születéskorlátozásra következtethetünk.⁹¹

24. ábra. A teljes házassági termékenységi arányszám Nagyvisnyón (1790–1849)

Az ábra alapján az látszik, hogy a nagyvisnyói adatokat évtizedes bontásba vizsgálva, 1830–1839 kivételével a számolt értékek végig 6500 alatt maradtak.

A településen kimutatható tendenciák tehát hasonlóak azokhoz az ormánsági településekhez, ahol Koloh Gábor egykézést mutatott ki. A kutatás jelenlegi állásában alapján azt mondhatjuk, hogy bár a tudatos születésszabályozás jelenlétét narratív forrásokkal nem támasztható alá, de az demográfia adatok annak nagyvisnyói jelenlétére utalhatnak, ennek biztosabb megállapításához, azonban a kutatás későbbi, térben és időben kibővített fázisában lesz lehetőség. Különösen fontos lesz a katolikus kisebbség demográfia magatartásának a vizsgálata, tekintettel a születésszabályozáshoz korábban kapcsolt felekezeti meghatározottságra.

III. Összegzés

Dolgozatom zárásaként elmondható, hogy elemzéseim során bizonyossá vált, hogy az országos szintű demográfiai katasztrófák a visnyói lakosság életében is mély nyomot hagytak. A járványok és éhínségek hullámszerű mozgást generáltak a halálozások és házasságok számában. Jellemzően az alacsony házasság számú éveket követően a születésszámok is

⁹⁰ Kapitány – Pakot – Rohr 2015: 17

⁹¹ Andorka 1988: 49.; „A hutterita közösség az az Észak-Amerikában élő vallási csoport, amely szigorúan követett hitelvi okokból nem korlátozza a születések számát. A demográfusok számára így ők jelentik a női termékenység maximumát: amennyi a hutteriták legmagasabb termékenységi értéke, az lenne a legmagasabb fertilitási mutató.” Koloh 2021: 101–102.

megcsappant. A 15 év alattiak 50%-os halálozási aránya, ahhoz vezetett, hogy a település nem érte el a növekedéshez szükséges átlagos gyerekszámot, ami a református közösség lakosság számának stagnálását eredményezte. A magas halálozási arány nemcsak a fiatalabb korosztályokat állította kihívás elé. Az özvegyiség mindennapos jelenség volt mindkét nem életében, a vizsgálat azonban azt igazolta, hogy a férfiak rövidebb időn belül és nagyobb arányban házasodtak újra. A nők újránházasodását akadályozta a magasabb életkoruk, hiszen férjük halandósága a házasság későbbi szakaszában, 40–50 éves korukban növekedett meg jellemzően. Az újránházasodás következménye volt a mozaikcsaládok létrejötte, melyek gyakran megbonyolították a családi kapcsolatok rendszerét.

A házassági szokásokban a 19. század közepétől változások jelei mutatkoztak. Kezdetben első házasságok idejét alapvetően egyházi előírások és a mezőgazdasági ritmusa szabályozta, a házasságok januárra, februárra és novemberre koncentráálódtak. A század közepére ezek a hónapok veszítettek jelentőségükből és egyre gyakoribbá vált az esküvő az év többi hónapjában, ekkor kezdett emelkedni az első házasságkötéskor betöltött átlagéletkor is. A házasságkötések térbeli irányában jól kirajzolódik, hogy Nagyvisnyó és a környezete között szoros összetartozás állt fenn, mely mögött földrajzi zártság, a felekezeti hovatartozás és rokonházasság elkerülése is állhatott. A hálózat alapú vizsgálat kimutatta, hogy a településen lakók között nem volt jellemző a rokonházasság, ami alól a településen lakó nemesek kivételék voltak.

A termékenységi vizsgálat jelenleg statisztikailag gyenge relevanciával rendelkezik az 1895 után még élő, azaz nyitott családlapú házaspárok magas száma miatt. Mint ahogy már említettem az itt tapasztalt értékek elsősorban a demográfiai átmenet előtti periódus esetében relevánsak. A vizsgálatok azonban azt bizonyítják, hogy fiatalabb korosztályok termékenysége enyhén nő, miközben az idősebb korosztályoké enyhén csökken.

A kutatás jelenlegi állása alapján elmondható, hogy bár a tudatos születésszabályozás jelenlétét narratív forrásokkal nem támasztható alá, de az demográfia adatok annak nagyvisnyói jelenlétére utalhatnak, ennek biztosabb megállapításához, a kutatás későbbi, térben és időben kibővített fázisában lesz lehetőség.

Szintén a jövőre irányuló kutatási tervemben szerepel a Nagyvisnyót körülvevő mikrorégió komplex feldolgozása a 18. század közepe, vége és 1941 között, mely lehetővé teszi a demográfiai struktúrák pontosabb leírását, a változások mélyebb megértését. Ezekhez egyéb gazdasági jellegű forrásokat is vizsgálat alá kívánok venni és a bennük szereplő adatokat egyénekhez rendelni, és ezáltal megismerni a foglalkozásszerkezet alakulását is.

IV.Feldolgozott források és szakirodalom

FORRÁSOK

- Fényes Elek 1837: *Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. 3. kötet. Pest.
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára*. 3. kötet. Pest.
- Helységnévtár 1863: *Magyarország Helynévtára: a különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával mint az 1863. év elején fennállott*. Pest.
- Nagy Ludovicus 1828: *Notitiae Politico–Geographico–Statisticae Inclyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum*. (1.) Pest.
- Nagyvisnyói anyakönyvek: FamilySearch
<https://www.familysearch.org/search/film/004703301?cat=73023&i=0> – utolsó letöltés: 2025. Január 11.
- Népszámlálás 1900: *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként*. 1902, Budapest.
- Népszámlálás 1910: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. 1912, Budapest.
- Népszámlálás 1920: *Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. 1923, Budapest.
- Népszámlálás 1930: *Az 1930. évi népszámlálás. I. Rész. Demográfiai adatok a községek és külterületi lakott helyek szerint*. 1932, Budapest.
- Népszámlálás 1940: *Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint*. 1941, Budapest.
- Schematismus (1810–1868): *Schematismus Venerabilis Cleri Agriensis ad Annum Jusu Christi 1810–1868*, Agriae.
- MOIK: Magyarországot illető Országos Kormánylap. 1856
- Borsod – Miskolci Értesítő. 1876

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alter George – Mandemakers Kees – Gutmann Myron P. 2009: Defining and distributing longitudinal historical data in a general way through an intermediate structure. (*Historical Social Research*.) 34 (3). 78–114.
- Andorka Rudolf 1988: *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*. Budapest.
- Andorka Rudolf 2001: *Gyermek, család, történelem*. (Történeti demográfiai tanulmányok.) Budapest.
- Ballabás Dániel 2019: Családfákon innen és túl: Genealógiai kapcsolatok detektálása a hálózatok segítségével. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Hagyományos források, új megközelítések : A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban*. Eger, 33–67.
- Benda Gyula 1981: Fényes Elek forrásai. *Agrártörténeti Szemle* (23.) 3–4. 365–380.
- Benda Gyula 1997: Keszthely népessége 1696–1851. *Történeti Demográfiai Füzetek* (16.) 1. 77–143.
- Benda Gyula 2000: A halálozás és halandóság Keszthelyen, 1747–1849. *Történeti Demográfiai Évkönyv*. 122–165.
- Benda Gyula 2001: Keszthely – egy monografikus társadalomtörténelmi kutatás demográfiai tanulságai. *Történeti Demográfiai Évkönyv*. 224–249.

- Benda Gyula 2006: A magyarországi családrekonstrukciók vizsgálatok mérlege. In: Bácskai Vera – Gyurgyák János – Kövér György (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest. 67–81.
- Bozó–Szűcs Diána 2023: *Az aszódi skandalum*. Budapest.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.) 1960: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Erdélyi Gabriella (szerk.) 2020: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*. Budapest.
- Erdélyi Gabriella 2020: Bevezetés. Özvegystratégiák és árvasorsok. In: Erdélyi Gabriella (szerk.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*. Budapest, 7–34.
- Faragó Tamás 2008: A járvány és források egy történeti demográfus szemével (Adalékok a hagyományos demográfiai rendszer vizsgálatához). *Levéltári szemle* (58.) 4. 3–15.
- Faragó Tamás 2011: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapest.
- Fodor Ferenc 1930: *Egy palócfalu életrajza*. Nagyvisnyó. Budapest.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás 2003: A rendi társadalom felbomlása. In: Gergely András – Csorba László (szerk.): *19. századi magyar történelem, 1790–1918*. Budapest.
- Gál Edina Tünde 2020: A kolera szegényei. Özvegyek és árvák az 1873-as kolozsvári kolerajárvány után. In: Erdélyi (szerk.) 2020. 69–92.
- Gergely András – Csefalvay Zoltán – Lichtenstein József 1990: *Nagyvisnyó. Kontinuitás és változás az életmódban, a gazdálkodásban és a tradíciókban*. Budapest.
- Hajnal John 2005: Az európai házassági szokások térbeli és időbeni összehasonlításban. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig: szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához*. Budapest, 84–89.
- Heilig Balázs 2007: Házasság és öröklési gyakorlat Szőlőszárdon, 1770–1890. *Korall* (8.) 30. 99–141.
- Kapitány Balázs – Pakot Levente – Rohr Adél 2015: *Demográfiai fogalomtár*. Budapest.
- Kepecs József (szerk.) 1997: *Magyarország településeinek vallási adatai 1880–1949*. I. kötet. Budapest.
- Koloh Gábor 2021: *Szántani lehet, de vetni nem muszáj": az ormánsági egykezés története (1790–1941)*. Budapest.
- Koltai Gábor 2004: „Szomszédjával viszálykodott és az halálra sújtotta”: halálokok vizsgálata az őriszentpéteri református gyülekezetben, 1784–1895. *Sic itur ad astra* (16.) 3. 61–91.
- Kovács Alajos 1923: Az egyke és népszaporodás. *Magyar Statisztikai Szemle*. (2.) 3–4. 65–79.
- Kovács Béla 1991: *Heves megye*. (Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 1.) Budapest.
- Lakatos Sándor 2020: Házasságkötés, megözvegyülés és újraházasodás a Homoródok vidékén (1830–1939). In: Erdélyi (szerk.) 2020. 37–68.
- Mádai Lajos 1990: Hat nagy kolerajárvány és a halandóság Magyarország dél–dunántúli régiójában a XIX. században. *Demográfia* (33.) 1–2. 58–95.
- Nagy Andor 2024: *Tisztviselői életpályák. A brassói száz vezető elit társadalmi érvényesülése (1650–1750)*. Budapest.
- Őri Péter 2005: A pestisjárványok demográfiai következményei a 17–18. századi Magyarországon. *Történeti demográfiai évkönyv*. 115–162.
- Őri Péter 2007: Család és házasság a 18–19. századi Magyarországon. *Korall* (8.) 30. 61–98.
- Pakot Levente 2009a: Megözvegyülés és újraházasodás székelyföldi rurális közösségekben, 1840–1930. *Demográfia* (52.) 1. 55–88.
- Pakot Levente 2013: *Nemek és nemzedékek: demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. Budapest.
- Pap József 2022: *Adatbázisok tervezése, létrehozása és felhasználása a történeti kutatásban : Gyakorlati kézikönyv történelem szakos hallgatók és kutatók számára*. Eger.

- Péter Katalin 2020: Paraszti özvegyek a 16–17. századi Magyar Királyságban. In: Erdélyi (szerk.) 2020. 171–196.
- Pozsgai Péter 2000: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. *Történeti Demográfiai Évkönyv*. 167–224.
- Sebők László (szerk.) 2005: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest.
- Tóth Árpád 2005: Járvány, éhínség és háborús pusztítás egy középvárosban. Adalékok a halandóság történetéhez Pozsonyban, 1790–1849 között. *Történeti Demográfiai Évkönyv*. 93–114.
- Tóth Árpád 2020: Mostohasors? Mozaikcsaládokban felnőtt gyermekek érvényesülési lehetőségei a pozsonyi evangélikus közösségben, 1730–1850. In: Erdélyi (szerk.) 2020. 93–137.
- Tötös Áron 2013: Családok és háztartások Közép-Szolnok vármegyében 1869-ben. *Demográfia* (56.) 4. 365–389.
- V. László Zsófia 2009: Az 1831-es kolerajárvány a Tabánban : demográfiai vizsgálat a tabáni katolikus plébánia anyakönyvei alapján. *Korall* (10.) 37. 98–115.
- Zhao Zhongwei 2009: Historical Demography. In: Zeng Yi (szerk.): *Demography*. Oxford. 38–65.